Barátból ellenség – ellenségből barát (?)
A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956)[*]

Vukman Péter

A második világháborút követően meglehetősen aszimmetrikus keretek között indultak újra mind a magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok, mind a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) közti pártkapcsolatok. A nehézségek ellenére egyre intenzívebbé váló és elmélyülő kötelékek 1948 tavaszán, az éleződő szovjet–jugoszláv – táboron belüli „hidegháborús" – konfliktus következtében vettek drámai fordulatot. Szűk másfél év alatt a kétoldalú párt- és állami érintkezés szinte teljes lenullázódásának lehetünk tanúi. Az elhidegülést követő lassú, fokozódó és elhúzódó normalizálódásra Sztálin halála (1953. március 5.) után kerülhetett csak sor, de az 1956-os forradalom kitörésével a kétoldalú kapcsolatok hullámgörbéje ismételten leszálló ágba került.
Tanulmányomban ezen eseménydús és fordulatokban gazdag évtized bemutatására teszek kísérletet. A hangsúlyt a pártközi kapcsolatokra helyezem, és elsősorban az MKP, majd a jogutód Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) vezetőségi irataira (Politikai Bizottság, Központi Vezetőség és Titkárság) támaszkodom. Az államszocialista berendezkedésű országokat rendszerspecifikus vonásként jellemezte az állampárt és a pártállam fogalmi kettőse, így a pártkapcsolatok alakulása elválaszthatatlan volt az államközi folyamatoktól és vice versa. Mindez megkerülhetetlenné teszi a párt- és államközi kapcsolatok együttes tárgyalását. A jelen tanulmány kereteit ugyanakkor szétfeszítené, ha a kétoldalú érintkezések minden egyes aspektusára részletesen is kitérnék, így annak egyes szegmenseit részletesebben tárgyalom, míg más résztémákra csak érintőlegesen utalok. Következtetéseimet főként magyarországi levéltári forrásokra (az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Politikatörténeti Intézet Levéltára) alapozom. A magyar levéltári iratokból nyerhető képet belgrádi levéltári kutatásaim (Arhiv Jugoslavije, Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova) eredményeivel egészítem ki. Egyes résztémákat illetően (különösen az 1945–1947 és az 1953–1956 közti időszakra vonatkozóan) a magyar és a szerb történetírás eredményeire is kellő mértékben támaszkodhattam.

A párt- és államközi kapcsolatok alakulása (1945–1948)

A második világháborút követően két korántsem egyenrangú fél között kezdődött meg a párt- és államközi kapcsolatok újbóli felvétele. Miközben a világháborúból Jugoszlávia a győztesek oldalán, teljes szuverenitását visszanyerve került ki, Magyarország háborús vesztesként fejezte be a harcokat. A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében nemzetközi ellenőrzés és katonai megszállás alá került. Szuverenitását csak az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés szeptember 15-i életbeléptetésével nyerte vissza. A köztes időszakban a szovjetek által dominált Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) teljhatalmú úrként ténykedett az országban, érdemben beleszólva nemcsak a külpolitikai, hanem a bel- és gazdaságpolitikai kérdésekbe is. Jóvátételi igénye érvényesítése végett Jugoszlávia albizottságot, egészen pontosan jóvátételi missziót tarthatott fenn a bizottság mellett.
A szovjet katonai megszállással Magyarország egyértelműen a Szovjetunió érdekszférájába került, még akkor is, ha ez kezdetben nem jelentett azonnali és teljes bolsevizálódást, és a

[*] A tanulmány megírásához az Országos Tudományos Kutatási Alap posztdoktori ösztöndíja (OTKA PD 108386) nyújtott segítséget.

magyar vezetőség még rendelkezett némi önállósággal a külpolitika alakításában és irányításában.[1] Az igazán fontos pozíciókba azonban már ekkor szovjetbarát, de legalábbis a Szovjetunióhoz lojális politikusok kerültek, akik, korántsem meglepően, elsősorban az MKP tagjai közül kerültek ki. A Moszkvából hazatért Rákosi Mátyás és az MKP felső vezetése egyértelműen a szovjet orientáció feltétlen híveként jelent meg a politikai palettán, a szomszédos országok közül pedig különösen Jugoszláviával szorgalmazták a kapcsolatépítést és a jószomszédi viszony kialakítását. Bizonyos értelemben 1945–1948 között a szovjetizálás mellett „jugoszlavizálás" is végbement az országban.[2]
Rákosi Mátyás már az MKP Központi Vezetősége (KV) és Politikai Bizottsága (PB) 1945. május 25-i ülésén sürgette az összeköttetés mihamarabbi felvételét Jugoszláviával és a szintén szovjet katonai megszállás alatt álló Romániával. Előbbi esetében ezt egyértelműen politikai szempontból, míg az utóbbival inkább gazdasági érdekből tartotta kívánatosnak.[3] A diplomáciai kapcsolatok felvételének a lehetőségét 1945 őszén a jugoszlávok is felvetették, annak akadályát a háborús bűnösök szerintük nem kellően gördülékeny kiadatásában és a magyarországi délszláv kisebbség szándékosan sanyarúra festett sorsában látták. Az érdemi előrelépésre így egy teljes évet várni kellett. Végül Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter 1946. szeptember 25-én jegyzékben közölte a magyar kormánnyal, hogy a jugoszláv vezetőség hajlandó felvenni a diplomáciai kapcsolatokat északi szomszédjával. Tíz nappal a SZEB október 4-i hozzájárulását követően meg is kezdődhettek a belgrádi magyar követség kialakításának technikai és politikai előkészítő munkálatai.[4] Új belgrádi követnek az MKP PB már ekkor (1946. november 14-én) Szántó Zoltánt javasolta,[5] aki pár nappal a békeszerződés aláírása előtt (1947. február 4-én) adta át megbízólevelét Ivan Ribarnak, a JSZNK elnökének.[6]
Habár a közelmúlt eseményei erősen megterhelték a magyar–jugoszláv kapcsolatokat – gondoljunk csak a Délvidék Magyarországhoz csatolására (1941-ben), az 1942-es dél-bácskai és újvidéki razziára, a magyarok elleni 1944-es megtorlásokra vagy a jugoszláviai németek Magyarországra történő önkényes átdobására[7] –, az új magyar demokratikus elit és különösen az MKP vezetősége őszintén kereste a közeledés lehetőségét, annak ellenére, hogy az egypártrendszerű jugoszláv modell, részben a magasabb fejlettségi szint, részben a magyarországi belpolitikai berendezkedés miatt, nem lehetett közvetlen példa. Mind az MKP, mind a többi párt számára égetően fontossá vált ugyanis a nemzetközi elszigetelődés enyhítése. Rákosi a szomszédos országok közül Jugoszláviában vélte felismerni azt az országot, amely leginkább segíthette ezen törekvések elérésében. Túl azon, hogy példaértékűnek tartották a jugoszláv berendezkedést, a közeledésben az MKP vezérkarát egy további szempont is motiválta: attól saját belpolitikai pozícióik erősödését és külső politikai hátországuk megteremtését remélték.[8]
A mintaadáson és az elvi politikai támogatáson túl Rákosi egy konkrét kérdésben, a Csehszlovákiával szembeni magyar állásponttal kapcsolatban remélt és számíthatott jugoszláv támogatásra. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar fél egyenrangúként léphessen fel a nemzetközi

---

1 Vida István: Magyarország nemzetközi helyzete a második világháborút követő években. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*. Budapest, 2002, Magyar Történelmi Társulat, 107–121.

2 A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Budapest – Győr, 2012, Magyar Országos Levéltár, 587.

3 Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274/3. 1. ő. e. 3.

4 A. Sajti Enikő: Bűntudat és győztes fölény. A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947. In: Uő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, 2010, Szegedi Tudományegyetem, 143.

5 PIL 274/3. 59. ő. e. 3.

6 A. Sajti: Bűntudat és győztes fölény… 144.

7 A. Sajti Enikő: Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947. *Délvidéki Szemle,* 2015/1. 9–12.

8 Uo. 16. és A. Sajti: Bűntudat és győztes fölény… 141.

színtéren, mindenképp rendezni kellett a csehszlovák–magyar ellentétet, mégpedig a magyar kisebbség számára elfogadható módon. E téren a magyarok pozitívumként mutathattak rá a jugoszláv kisebbségi politikára. Rákosi ezért többször is a jugoszlávok közvetítését vagy legalábbis támogatását kérte a csehszlovákok ellen. A kérdés hangsúlyosan szerepelt Rákosi és Rajk László (az MKP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának tagja, későbbi belügyminiszter) 1945. július 17-én Titóval Belgrádban folytatott megbeszélésén is, ahol a JKP első embere támogatásáról biztosította a magyar delegáció tagjait. Rákosi ezt már mint ütőkártyát kívánta felhasználni Sztálin támogatásának elnyerésére.[9]
A csehszlovákiai magyarság kitelepítésének ugyanakkor nemcsak külpolitikai, hanem belpolitikai vonzata is volt, ez egyébként a jugoszlávok előtt sem maradt rejtve. Rákosi például 1945. augusztus 30-án Obrad Cicmil ezredessel, a jugoszláv misszió vezetőjével és Lazar Brankov tanácsossal találkozott, és emlékeztetett arra, hogy Belgrádban a Titóval folytatott megbeszélésén a jugoszláv marsall támogatásáról biztosította az MKP első emberét. Rákosi a nemzetgyűlési választások közeledtével arra kérte Titót, hogy a csehszlovák vezetőséggel szemben az ottani magyarság kitelepítésének kérdésében Magyarország mellett foglaljon állást. Egészen pontosan azt szerette volna elérni, hogy a jugoszlávok követeljék, Csehszlovákia legalább a választásokig függessze fel, de legalábbis lassítsa a magyarok kitelepítését. A gesztussal, érvelt Rákosi, Tito nagymértékben segítené a „demokratikus erők” választási győzelmét.[10] 1946. április 6-án Rákosi a pártközpont épületében ismét jugoszláv diplomatákkal találkozott, a közel másfél órás megbeszélésen újfent érintette a szlovák–magyar kitelepítések kérdését. Rákosi különösen azt nehezményezte, hogy a szlovák kitelepítési bizottság gyakorlatilag minden korlátozás nélkül, akadálytalanul győzködhette a magyarországi szlovák kisebbség tagjait. Ezzel összefüggésben kemény szavakkal bírálta Klement Gottwaldot, Csehszlovákia Kommunista Pártjának titkárát (1945–1953), a szlovákok kapcsán pedig érvként hozta fel, hogy a Magyarországon élők beszélt nyelve alapvetően különbözik az irodalmi szlovák nyelvtől, ezért a „mi szlovákjaink nem is értik a szlovákiai szlovákokat és csak nehézségek árán tudják elolvasni a szlovák könyveket […]”. Előrehaladott asszimilációjukra utalva megjegyezte: „Iskolákat adtunk nekik, Békéscsabán gimnáziumot nyitottunk, de szlovákjaink mégis inkább a magyar iskolákban tanulnak, mert jobban beszélik a magyart a szlovákoknál.” Vélhetően a vajdasági magyar kisebbségre is utalva az alábbi figyelmeztető szavakkal zárta érvelését: „Igen, önöknek, jugoszlávoknak is vigyázniuk kell!” Majd még hozzátette: „És Titónak is vigyáznia kell!”[11]
Jugoszlávia fontossága a csehszlovák kérdésben a párizsi békeszerződés aláírását követően is megmaradt. Az MKP Külügyi Bizottsága például 1947 márciusában javasolta, Moszkvában és Belgrádban egyaránt puhatolják ki, támogatnák-e, hogy a két érintett kommunista párt

---

9 PIL 274/4. 70. ő. e. 7/a.

10 Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban AJ.) F. 836 KMJ I-3-b/403. 11. Mint ismeretes, 1945. október 7-én elsőként a nagy-budapesti helyhatósági választásokra került sor, azon a Független Kisgazdapárt 50,5 százalékos abszolút győzelmet ért el. A november 4-i nemzetgyűlési választásokat a kisgazdák még nagyobb arányban, a leadott szavazatok 57,02 százalékával nyerték meg, ezzel 245 mandátumot szereztek. Az MKP a szavazatok számát tekintve a harmadik (802 122 voks, 16,96 százalék), a kiosztott mandátumokat tekintve a második helyen (70 mandátum) végzett, mintegy 20 ezer szavazattal a Szociáldemokrata Párt mögött, de eggyel több mandátumot szerezve baloldali legfőbb riválisával szemben. A választási eredményeket és a kiosztott képviselői mandátumokat táblázatos formában közli: Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, 2011, Rubicon, 61. A megbeszélésről készített jugoszláv feljegyzés egyébként Rákosira hivatkozva tévesen október 28-át adta meg a választások időpontjaként.

11 AJ F. 507. CK SKJ IX-75/I-1. 3–4. Az MKP főtitkára nem csak a szlovákiai magyar kisebbséggel összefüggésben kérte a jugoszlávok segítségét. Az aktuális koalíciós válság kapcsán 1946. december 3-án kérte, hogy a jugoszláv párt lapjában, a *Borbá*ban a kommunista pártra nézve kedvező cikkek jelenjenek meg. Hasonló „testvéri segítséget” Rákosi a bolgár, a lengyel és a román kommunista párt vezetőitől is kért. AJ F. 507. CK SKJ IX-75/II-20.

vezetősége „letárgyalja” a csehszlovák–magyar kérdést.[12] Tito és a JKP fontosságát jelzi, hogy pár nappal később (március 20-án) az MKP PB megbízta Révait, hogy a frissen kinevezett Szántó követen keresztül informálja a jugoszlávokat a magyarországi bel- és külpolitikai helyzetről. Gerő Ernőnek, az MKP PB tagjának az MKP külpolitikai irányvonaláról a PB aznapi ülésére írt előterjesztése szerint elsőrendű fontossággal bírt a magyar–csehszlovák kapcsolatok rendezése, mert „enélkül sem a szovjetek, sem a jugoszlávok nem fogják magukat a magyarok mellett exponálni”. Gerő a továbbiakban úgy vélte, hogy az idő megérett arra, hogy – a szovjetek előzetes beleegyezésének kikérését követően – a magyar kormány közvetítőnek kérje fel Jugoszláviát a fennálló vitás kérdések rendezésére.[13]

A csehszlovák–magyar vitában Jugoszlávia ugyan Bulgáriával és Romániával együtt kiállt Magyarország mellett, Georgij Makszimilianovics Malenkov, az SZKP KP Politbürójának tagja (1946–1957) azonban nem támogatta, hogy a kérdést a négy nagyhatalom külügyminiszteri értekezlete elé vigyék, annak ellenére, hogy személy szerint neheztelt a csehekre.[14] 1947-ben ugyanis már visszafordíthatatlanná vált a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok ellentéte, így az egységes szövetségi rendszer kialakítása megkövetelte a táboron belüli ellentétek mérséklését. Ha az egykori világháborús szövetséges külügyminiszterek tanácsában nem is, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) alakuló ülésén (1947. szeptember 30.) a csehszlovák–magyar kapcsolatok is terítékre kerültek, igaz, korántsem a leglényegesebb kérdésként. A konferencián a román delegáció hivatalos formában, a jugoszláv és a bolgár küldöttség informálisan, magánbeszélgetések során jelezte, hogy a vitában a magyarok oldalán állnak. Sőt, a jugoszláv delegáció tagjaként Milovan Đilas javasolta, hogy a Tájékoztató Iroda következő ülésén az MKP ismételten tűzze napirendre a kérdést. Továbbá ígéretet tett arra, hogy azt a JKP feltétlenül támogatni fogja.[15]

A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok azonban a valóságban meglehetősen aszimmetrikusak voltak, a valós erőviszonyokat és az érdekelt felek motivációit „a bűntudat és a győztes fölény” dichotómiája találóan érzékelteti.[16] A jugoszlávok elsősorban a magyarországi délszláv kisebbségen keresztül és a területi kérdés lebegtetésével kívántak nyomást gyakorolni a magyar vezetőségre. Szinte bizonyosan a jugoszláv óhajnak engedve Rákosi már az 1945. júliusi belgrádi látogatásáról hazatérve, a PB soron következő ülésén (1945. augusztus 2.) érintette a kérdést, és azzal bízta meg Farkas Mihályt, hogy a belügyminisztérium sürgősen készítsen elő egy törvényjavaslatot a magyarországi nemzetiségek jogi hátterének rendezéséről. Az előkészítő munkálatokra meglehetősen szűkös, mindössze egyhetes határidőt szabtak.[17]

A délszláv kisebbség elleni sérelmek kérdése Osztovics János százhalombattai szerb lakos letartóztatásának konkrét példáján keresztül augusztus 30-án Lazar Brankov és Gondi Ferenc külügyminisztériumbeli megbeszélésén is terítékre került. Osztovics ügye azért érdemel külön figyelmet, mert a jugoszlávok többször, egészen konkrét esetekben is eljártak, amikor a magyarországi délszlávokat valamilyen vélt vagy valós sérelem érte. A százhalombattai rendőr ügyében, több más túlkapással egyetemben, Brankov már július 15-én interveniált Gyöngyösi János külügyminiszternél, és kifogásolta, hogy Osztrovicsot Érden megverték,

---

12 PIL 274/3. 79. ő. e. 4.

13 PIL 274/3. 80. ő. e. 2. és 5.

14 Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. Magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In: Standeisky Éva (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika – Képzőművészet – Építészet*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, 45–50.

15 PIL 274/3. 112. ő. e. 7.

16 A. Sajti: Bűntudat és győztes fölény… 133–144.

17 PIL 274/3. 6. ő. e. 2.

majd a politikai rendőrségre vitték.[18] A későbbiekben a jugoszláv diplomata nem volt hajlandó elfogadni a magyar vizsgálat eredményét, miszerint Osztrovics a Nyilaskeresztes Párt helyi vezető tagja volt, és ügyéből a helyi szerb lakosság csinált nemzetiségi ügyet,[19] ezért augusztus 30-án újfent tiltakozott az ellen, hogy „félholtra vernek egy szerbet, s utána azt állítják, hogy nyilas volt, pedig bizonyítékai vannak, hogy nevezettet nyilasellenes cselekményekért a nyilasok is letartóztatták”.[20]
A magyarországi délszlávok sérelmére elkövetett állítólagos hatósági túlkapások mellett a jugoszlávok több esetben foglalkoztak a magyarországi, különösen a Baja környéki délszlávok életkörülményeivel és oktatási lehetőségeivel.[21] Többek között magyar–jugoszláv vegyes bizottságot is felállítottak, amely 1946. március 28–30. között a Baján, a bajai háromszögben és a Mohácson élő délszlávok nemzetiségi összeírását, a nemzetiségi iskolák körülményeit és a helyi jegyzők viselkedését vizsgálta.[22] A bizottság tevékenységéről készített részletes jegyzőkönyvből kiderül, hogy a jugoszláv fél a hatóságok nyomásgyakorlását sejtette amögött, hogy a lakosság sok esetben nem szerbhorvátnak, hanem magyarnak vallotta magát. A bizottság azonban megállapította, hogy a „jegyzők részéről semminemű befolyás nem volt megállapítható, az összeíró biztosok részéről [is] csak néhány esetben”. A külügyminisztériumban készült jelentés egyébként azt is megemlítette, hogy a bizottság jugoszláv tagjai a „legnagyobb bizalmatlansággal viseltetnek” azokkal a jegyzőkkel szemben, akik 1941–1944 között a Délvidéken teljesítettek szolgálatot. Miután a bizottság kilenc község nemzetiségi iskoláját megtekintette, a délszláv tanulók oktatási lehetőségéről megjegyezte, hogy a „nemzetiségi iskolák terén megállapított fenti eredmény, ha nem is kielégítő, mégis jóval kedvezőbb, mint Brankov százados velünk közölt információja, mely szerint délszláv kisebbségünknek egyáltalán nincs nemzetiségi iskolája”.[23]
A délszláv kisebbség helyzetének helyszíni vizsgálatával szinte egy időben zajlott a magyarországi délszlávok számbavétele is. Az 1946. március 1-jén a 2280/1946 számú miniszteri rendeletben elrendelt összeírást egy hét alatt, 1946. március 16–23. között kellett végrehajtani. Még el sem kezdődött a lebonyolítása, a jugoszláv diplomaták máris elégedetlenségüknek adtak hangot. Mind a jugoszlávok, mind a helyi délszláv vezetők a legfőképp a nemzetiségi bevallással voltak elégedetlenek. Habár az anyanyelvi rovat adatai a valósággal megegyezőek voltak, a nemzetiségi rovatban jóval kevesebben tüntették fel magukat délszlávnak. Katymáron például 1342-en vallották magukat bunyevác anyanyelvűnek, de bunyevác nemzetiségűnek már csak 294-ben. Valószínűleg az összeírások

18 Brankov Gyöngyösi Jánosnál amiatt is tiltakozott, hogy Sorics József garai rendőr kirabolt összesen négy jugoszláv állampolgárt vagy magyarországi szerbet, Kelebián április 1-jén egy magyar családot áttelepítő két jugoszláv hatósági közeget a helyi jegyző (talán egyfajta elégtételként is) letartóztatott és egy napig fogva tartott, Baján pedig a vasútállomás főnöke szidalmazta a „k. Subasicsot és k. Titót” egy jugoszláv mozdonyvezető előtt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-sz.n./é.n. (15.d.).

19 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-31.999.pol./1945. (15.d.).

20 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-32.254.pol./1945. (15.d.).

21 A magyarországi nemzetiségek 1945–1956 közti helyzetének vizsgálata során több helyütt röviden érinti a délszláv kisebbségeket: Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998, Csokonai, különösen a 124–147. oldalakon. A magyarországi délszlávok törekvéseiről, szervezeteinek létrehozásáról dokumentumokat közöl: Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948 (Dokumentumok). *Bács-Kiskun Megye Múltjából XII.,* 1993. 361–382.

22 A bizottság munkájában jugoszláv részről Brankovon kívül Đurđe Smiljanić főhadnagy, a magyar oldalról dr. Czinkotszky Jenő és Rex József vett részt. A bizottság tevékenységére vonatkozóan lásd: Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek. A változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest, 2016, MTA Történettudományi Intézet, 359–363.

23 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-8/b-890.pol./1946. (15.d.). Brankovnak a Bácskában és Baranyában élő délszláv kisebbség helyzetéről készült feljegyzésének szerb nyelvű változata megtalálható: AJ F. 836. KMJ I-3-b/408.

egy későbbi kitelepítéssel való összekapcsolása kelthetett általános félelmet, sokan bizonyosan arra is jól emlékeztek, hogy a magyarországi svábok második világháborút követő kitelepítését a szabad anyanyelvi és nemzetiségi bevallásról 1941-ben felvett kimutatások alapján kezdték meg. Az összeírás, amelyre részben külpolitikai nyomásra, a jugoszláv misszió szorgalmazására, részben a hazai délszláv kisebbségi vezetők követelésére került sor, végül nem érte el a célját. A délszláv kisebbség létszámára vonatkozóan nem szolgáltatott az 1941-es népszámlálásnál naprakészebb, pontosabb adatokat, fölöslegesen terhelte meg a közigazgatásban dolgozókat, és felszínre hozta a helyi társadalom szunnyadó feszültségeit.[24]
Az összeírás 1946. április 16-án is terítékre került. A kétoldalú megbeszélésen a jugoszlávok súlyos vádakkal illették a magyar kormányt a délszláv kisebbség oktatási helyzete és összeírása kapcsán. A kialakult helyzetet álláspontjuk szerint a magyar hatóságok, a jegyzők, határőrök, rendőrök, a többé-kevésbé a Bácskából elmenekült vagy „fasisztaként" elűzött tanítók és hivatalnokok együttesen idézték elő. A megbeszélésen Rákosi egyébként többször igazat adott a jugoszlávoknak, a megbeszélés második felében az azon személyesen részt vevő Rajknak utasításba is adta, sürgősen vizsgálják ki, mennyire megalapozottak a jugoszlávok sérelmei. Mindezt részben Tito várható magatartásával indokolta: „László, nézze ezeket a régi [barátainkat], sürgősen mindent meg kell oldani. Ha nem mi oldjuk meg, Tito fogja megoldani!" Majd a jugoszlávokhoz fordulva hozzátette: „Igen, pontosan, ha mi semmit sem csinálunk, Tito megalapozottan vetheti fel a területi igényt!" Rajkot végül az összeírást végző hivatalnokok sürgős áthelyezésére, megbüntetésére és elbocsátására szólította fel. A jugoszlávok egyúttal azt is kérték, az MKP külön munkatársat foglalkoztasson a délszláv kisebbség ügyeiben, lehetőleg olyan kommunistát, aki a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának is tagja. Válaszában Rákosi azonnal Antun Robot javasolta.[25] A magyarországi délszláv kisebbség oktatási helyzetének javítását a jugoszláv vezetőség egyébként a kétoldalú kapcsolatok javulásának egyik feltételéül is szabta.[26]
Rátérve Jugoszlávia Magyarországgal szembeni területi követeléseire, elmondhatjuk, hogy a déli szomszéd már 1944 őszén aktív propagandába kezdett a magyarországi délszláv lakosság meggyőzésére, hogy jövőjét a titói Jugoszláviában képzelje el. A déli határ mentén a jugoszláv fegyveres alakulatok gyakorlatilag kétségbe vonták a magyar közigazgatási szervek illetékességét, jugoszláv csapatok szállták meg többek között a Baja és a Letenye környéki falvakat, a Pécs környéki délszlávok küldöttsége pedig már 1945. január 14-én személyesen Titótól kérte, hogy a baranyai háromszöget csatolják Jugoszláviához.[27] A terület hovatartozásának kérdését a jugoszlávok egészen 1946 tavaszáig lebegtették, arról, hogy a békekonferencián végül mégsem fognak területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, Tito 1946. május 27–28. közti (Sztálin életében egyébként utolsó) moszkvai látogatásakor tájékoztatta a szovjet vezetőséget.[28] Ezt megelőzően az MKP már március 28-án döntött arról, közölni kell a jugoszlávokkal, hogy Magyarország semmiféle területi követeléssel nem fog fellépni a békekonferencián déli szomszédjával szemben.[29] Tito

---

24 Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. *Bács-Kiskun Megye Múltjából 14.,* 1998. 301–310., különösen a 301–303. és a 308–310. oldalak.

25 AJ F. 507. CK SK IX-75/I-1. 5-6.

26 Tóth: Adatok az 1946-os… 293. Antun Robra vonatkozóan: A. Sajti Enikő: Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon: Rob Antal. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Zenta, 2012, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 277–290.

27 A. Sajti: Tito 1947-es látogatásának… 590–591. és uő: Magyarország és Jugoszlávia… 13–14. A magyar–jugoszláv határ kérdéséhez: Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vitás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek…* 315–335.

28 Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949).* Budapest, 2001, Új Mandátum Könyvkiadó, 175–178.

29 PIL 274/3. 31. ő. e. 3.

ugyanakkor még április 29-én is arról tájékoztatta J. Lavrentyev belgrádi szovjet nagykövetet, hogy három feltétel együttes teljesülésétől teszik függővé, hogy elállnak-e követeléseiktől: (1) a magyarországi délszlávok kapjanak ugyanolyan jogokat, mint amelyeket a jugoszlávok az ottani magyar kisebbségnek biztosítanak – beleértve a saját iskolák és gimnáziumok működtetését; (2) telepítsék ki a magyar és német nemzetiségű csendőröket a vonatkozó területek határ menti sávjából; (3) érdemben könnyítsenek a délszláv kisebbség politikai helyzetén.[30]

A jugoszláv fölény hangoztatása mellett azonban Titónak érdeke is fűződött Rákosi és a magyar kommunista vezetőség hatalmának megszilárdulásához, a fenti nyomásgyakorlással részben ezt kívánták elérni. Jugoszlávia ugyanis a Balkánon regionális hatalmi ambíciókat dédelgetett, és ennek megfelelően biztonságban kívánta tudni északi határait. Céljainak leginkább egy Jugoszláviával szövetséges, vele szorosan együttműködő, kommunista vezetésű ország felelt meg; az MKP megerősítése érdekében áldozatokra is hajlandóak voltak. Erre utal a csehszlovák kérdésben már említett jugoszláv támogatás, de egyértelművé tette ezt Cicmil ezredes 1945. szeptember 17-én Gyöngyösi János külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén, ahol a magyar kormány trieszti kérdésben vallott álláspontja felől érdeklődött. Miután Gyöngyösi a kormány megkérdezésére és általában a néprajzi elvre hivatkozva megpróbált kitérő választ adni, Cicmil kormánya utasítására közölte, hogy amennyiben Magyarország támogatja Jugoszláviát a kérdésben, nemcsak hogy megadják a legnagyobb kedvezmény elvét a kikötő- és tranzitúthasználat terén, hanem a „jugoszláv kormány a maga részéről Magyarországot a béketárgyalásoknál és a béke előkészítésében, de azon kívül is, minden olyan kérdésben hajlandó támogatni, amely Jugoszlávia érdekeivel nem ellenkezik".[31] Habár a magyar válaszjegyzéket Titóék végül nem tekintették teljes mértékben kielégítőnek, az eset azt is jól példázza, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok nem voltak teljesen egyoldalúak.

A második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok Tito kultikus elemeket sem nélkülöző 1947. decemberi budapesti látogatásával és a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásával (1947. december 8.) értek zenitjükre. A látogatás előkészítésére és sikeres lebonyolítására az MKP különösen nagy erőket mozgósított.[32] Jugoszlávia fontosságát az is jól jelzi, hogy a magyar–jugoszláv barátsági szerződés egyébként az első volt azon kétoldalú barátsági szerződések közül, amelyeket a szuverenitását visszanyert magyar kormány megkötött. Rákosiék emellett annak is tudatában voltak, hogy a Szovjetunióval csak azt követően kerülhet sor hasonló egyezmény aláírására, hogy Magyarország a szomszédjaival, egészen pontosan Jugoszláviával és Romániával már megkötötte a barátsági szerződést.[33]

---

30 Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, 2005, Gondolat, 87. dok. 208.

31 Feljegyzés, 1945. szeptember 17. MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-9/c-sz.n./1945. (16.d.). 1945. augusztus 30-án egyébként Rákosi is egyértelművé tette, többpárti összetétele ellenére a magyar kormány összességében kedvezően viszonyul Jugoszláviához, Trieszt kérdésében (Rijekától eltérően) semmilyen közvetlen gazdasági érdekkel nem rendelkeznek, a kérdésben a békekonferencián készek Jugoszláviát támogatni. AJ F. 836. KMJ I-3-b/403. 9.

32 A JKP első emberének fogadására Rajk László belügyminiszter vezetésével Dinnyés Lajos miniszterelnök, Szakasits Árpád államminiszter és Molnár Erik külügyminiszter részvételével külön fogadási albizottságot hoztak létre. Azon állomásokat, ahol Tito vonatával áthaladt, az alkalomhoz illően fel kellett díszíteni, Kelebiára külön díszszázadot rendeltek ki a jugoszláv küldöttség fogadására, de a határon a külügyminiszter, a honvédség és az államvédelmi szervek egy-egy tábornoka is személyesen várta az illusztris vendéget. Azért, hogy minél nagyobb számú érdeklődőt tudjanak a jugoszláv konvojt érintő utcákra kiterelni, Tito érkezésének napjára az üzemekben dolgozók számára munkaszüneti napot rendeltek el. PIL 274/3. 122. ő. e. 2–3.

33 PIL 274/3 114. ő. e. 1. Meggyorsítandó a szerződés megkötését, Rákosiék ezt érvként is fel kívánták hozni a jugoszláv külügyminisztérium felé.

Tito látogatása egyébként arra is kiváló alkalmat jelentett, hogy a jugoszlávok ismét a magyar párt- és állami vezetés tudtára adják, miként is tekintenek a kétoldalú kapcsolatok valós dimenzióira, illetve milyen társadalmi és politikai berendezkedést látnának kívánatosnak Magyarországon. A barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírását követően ugyanis a jugoszláv marsall, egyben reflektálva Dinnyés Lajos miniszterelnöknek Tito érkezésekor a Keleti pályaudvaron elhangzott nyilvános bocsánatkérésére, az alábbiakat mondta: „Mindenki, aki az igazi népi demokrácia elvét vallja, aki a nemzeti kérdés helyes, sztálini megoldásának az álláspontján áll, az a mi testvérünk, az a mi barátunk, legyen az magyar, cseh, lengyel, bárki más, mindegy."[34]

A két ország közti kapcsolat valós dimenzióiról még ennél is nyíltabban fejtette ki álláspontját másfél évvel korábban Lazar Brankov jugoszláv diplomata. A SZEB mellé rendelt jóvátételi albizottság tanácsosaként Brankov 1946. február 17-én Szegeden díszvendégként vett részt Balázs Béla Boszorkánytánc című színdarabjának bemutatóján. A premiert követően a szegedi újságíróotthonban rendezett fogadáson elhangzott pohárköszöntője jól megvilágítja a jugoszláv–magyar kétoldalú kapcsolatokon belüli valós erőviszonyokat.[35] Az „általános figyelem közepette" ugyanis Brankov elismerte, hogy „Magyarország és Jugoszlávia között a viszony nem mindig volt jó". Félretéve azonban neheztelését, „Jugoszlávia pontot tett a múltra és új lapot nyitott a magyar–jugoszláv nép viszonyának történetében". A második világháborús partizánsikerekre áttérve, a szokásos jugoszláv frazeológia részeként kiemelte, hogy „Jugoszlávia népei, amikor saját szabadságukért küzdöttek, tudták, hogy a világ összes népeinek szabadságáért, demokráciájáért és haladásáért harcolnak". Ennek köszönhetően „érzékenyek minden olyan támadással szemben, amely a demokrácia ellen irányul, ezért kísérik különös figyelemmel mindazt, ami a világon és különösen a szomszédos országokban történik". Beszéde végén nyíltan ki is fejtette, mit is jelent az együttműködés a valóságban: „Ma Jugoszlávia barátjának lenni megtiszteltetés: aki Jugoszlávia barátja, az egyben a szabadság, a demokrácia és a haladás híve."[36]

Egyvalami azonban ekkor sem jellemezte a magyar–jugoszláv kapcsolatokat: a hosszú távú kiszámíthatóság. Még fél évnek sem kellett eltelnie, és az eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus következtében drámai mértékben megromlott a viszony a két ország között. Bátran mondhatjuk, hogy szűk másfél év alatt a kapcsolatok szinte teljes lenullázódásának lehetünk tanúi.

A szovjet–jugoszláv konfliktus hatása

A szovjet–jugoszláv kapcsolatokat a világháborút követően sajátos kettősség jellemezte. A hierarchikus alá-fölé rendeltségnek megfelelően a JKP vezetősége alárendelte magát Sztálin elképzeléseinek, de ez korántsem jelentett teljes érdekazonosulást, vagy azt, hogy a jugoszlávok elfogadták volna, hogy a Szovjetunió az „érdekszférák politikájának" tárgyaként kezelje az országot. A jugoszláv vezetőség ugyanis a Balkán (és talán Kelet-Európa) vonatkozásában is regionális hatalomként kívánt fellépni, és nem mondott le saját külpolitikai és stratégiai érdekei követéséről. Miután azonban Moszkva jelezte neheztelését, olybá tűnt, hogy Titóék rendre meghunyászkodnak, és elismerik a bírálatok helyességét és a szovjet

34 Idézi: A. Sajti Enikő: Külpolitika, magyarság, 1944–1947. In: Uő: *Bűntudat és győztes fölény*... 125.

35 A beszédnek egyébként a magyar külügyminisztérium is nagy fontosságot tulajdonított. A javuló jugoszláv–magyar kapcsolatokra való tekintettel ugyanis nyomatékkal arra kérték az újságírókat, hogy a Magyar Távirati Iroda rendezvényről készített beszámolóját „jó helyen és csorbítatlanul hozzák. Elsősorban vonatkozik ez Brankov kapitány beszédére". Magyar Távirati Iroda, napi hírkiadás, 1946. február 18. 14.

36 Uo. 14.

külpolitikai prioritások elsőségét, de láthatóan a szovjet hatalomnak sem állt érdekében, hogy végletekig élezze a konkrétan felmerülő problémákat.[37]
Mindez 1948 elején változott meg. 1948. február 10-ére ugyanis Sztálin Moszkvába rendelte a jugoszláv és a bolgár vezetőket, ahol hideg zuhanyként érte a megjelenteket a szovjet kritika.[38] A találkozót követően gyorsan és drámai mértékben romlottak meg előbb a szovjet–jugoszláv, majd annak egyenes folyományaként a jugoszláv–kelet-európai kapcsolatok. A kezdetben még a színfalak mögött zajló konfliktus részeként a Szovjetunió kivonta katonai és polgári tanácsadóit Jugoszláviából (1948. március 18-án és 19-én), majd a két kommunista párt között heves levélváltásra került sor. Ez utóbbiról egyébként Sztálin már a „testvérpártok" vezetőségét is értesítette, a levelek másolatait elküldte számukra. A Tájékoztató Iroda június 20–22. között a Bukarest mellett található egykori román királyi rezidencián megtartott második értekezletén egyfajta modern eretneküldözés koreográfiáját követve Titót és a JKP vezetőit ültették a vádlottak padjára. Mivel tisztában voltak az értekezlet várható lefolyásával, a jugoszlávok visszautasították részvételüket, így a tudatosan a szerb történelemben kötött dátumként szereplő, a nemzeti emlékezetben a középkori szerb állam bukását jelképező rigómezei csata (1389. június 28.) emléknapjára időzített határozatról ők is a sajtóból értesültek. A Tájékoztató Iroda határozatával az addig a zárt ajtók mögött zajló konfliktus egy csapásra nyilvánossá vált, és dimenzióit tekintve is kiszélesedett. Ezt követően a kommunista pártok sorra ítélték el a titói politikát, és gazdasági blokádra, állandósuló határincidensekre, a katonai támadás lebegtetésére, Titót az „imperializmus láncos kutyájaként" megbélyegző ideológiai és propagandaharcra került sor. Sőt, koncepciós perek keretében magát Titót is a vádlottak padjára kívánták ültetni, igaz, erre csak távollétében kerülhetett sor. Jugoszláv kimutatások szerint egyébként 1948 júniusától 1950 őszéig a Szovjetunió és kelet-európai szövetségesei 46, Jugoszláviával korábban kötött szerződést, megegyezést, konvenciót bontottak fel, 145 jugoszláv diplomatát utasítottak ki az adott ország területéről, 1067 esetben került sor határincidensre (1948–1953 között összesen 7877 alkalommal, ebből 142 volt fegyveres összetűzés), csak ez utóbbiak miatt a jugoszlávok 97 jegyzékben tiltakoztak.[39] A pszichológiai hadviselés részeként az illetékes állambiztonsági szervek rendre a másik ország diplomatáit is megfigyelték, mozgásszabadságukat kölcsönösen korlátozták.
A magyar–jugoszláv pártközi kapcsolatokban szinte azonnal, 1948 tavaszától megfigyelhetőek voltak a romlás jelei. Az 1848-as forradalom centenáriumán rendezett ünnepségekre Budapestre érkező Kliment Jefremovics Vorosilov marsall már célozgatott az ellentétekre,[40] amit jó tanítványként Rákosi hamar megértett. Erre látszik utalni az az irányelv is, amelyet az MKP Politikai Bizottsága március 18-án a Belgrádba utazó magyar delegáció négy tagjának (közte Farkas Mihálynak, Gerő Ernőnek és Révai Józsefnek) adott. A jugoszláv

37 Leonyid Gibianszkij: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. *Múltunk,* 1994/4. 116–121.
38 A megbeszélés évtizedeken át Milovan Đilas visszaemlékezéséből volt ismeretes mind a témával foglalkozó kutatók, mind a széles nyilvánosság előtt. (Visszaemlékezése magyarul olvasható: Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal: Találkozások Sztálinnal*. Budapest, 1989, Magvető.) Az ülésről készített jegyzőkönyvet angolul először Leonyid Gibianszkij orosz történész publikálta a *Cold War History* folyóiratban, a szöveg magyar fordításban olvasható: Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. 1948. február 10*. Szeged, 2004, JATEPress. (Documenta Historica 64.)
39 *White Book on Aggressive Activities by the Governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Beograd, 1951. 447. o. táblázata. A legtöbb szerződést Albánia bontotta fel, szám szerint 27-et, a legtöbb jugoszláv diplomatát Csehszlovákiából (42 fő) és Magyarországról (40 fő) utasították ki. Uo. a 448–471. oldal táblázatai. Az 1948–1953 közti határincidensekre vonatkozóan lásd: Banac, Ivo: *With Stalin against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca–London, 1988, Cornell University Press, 130. és Cvetković, Srđan: *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji, 1944–1953*. Beograd, 2006, Službeni glasnik, 372.
40 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. II. köt. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó, 653.

meghívásra március 22-án megbeszéléseket folytató küldöttségnek a PB félreérthetetlenül utasításba adta, hogy minden jelentős külpolitikai, külkereskedelmi, katonai és egyéb kérdésben úgy kell eljárniuk, hogy a „Szovjetunióval való viszonyunk benne a döntő”.[41] A képlet tovább egyszerűsödött, miután április 6-án Rákosi kézhez kapta az SZK(b)P március 27-én a JKP KB-nak címzett levelének másolatát. Az MKP KB az április 8-án elfogadott, a jugoszlávok „helytelen magatartása” miatt „mély megdöbbenésüket” kifejező határozatban egyöntetűen felsorakozott Sztálin mögött.[42]

Az MKP irányváltásának első nyilvános jeleként Rákosiék azonnal nyomást gyakoroltak a különböző jugoszláv orientációjú és délszláv kisebbségi szervezetekre. Első lépésben a Magyar–Jugoszláv Társaság került célkeresztbe. Azzal, hogy „valami bűzlik Dániában,”[43] a társaság második (és egyben utolsó) közgyűlésére a budapesti Uránia filmszínházba érkezett delegátusok szembesülhettek. Az 1948. március 20-án – nem mellékesen alig két nappal azt követően, hogy a Szovjetunió visszahívta katonai tanácsadóit, és kevesebb mint 24 órával azután, hogy a polgári tanácsadókat is visszarendelte Jugoszláviából – megtartott közgyűlésen tiszteletbeli elnöki pozíciójában megjelent Tildy Zoltán köztársasági elnökön (1946–1948) túl Rákosit leszámítva az MKP szinte teljes vezérkara képviseltette magát, többek között Rajk László, Révai József, Farkas Mihály, Ries István és Rónai Sándor. A jugoszláv kormányt a magyarul is jól beszélő Karlo Mrazović és Lazar Brankov képviselte, de az erkélyen szinte a teljes nagykövetségi személyzet helyet foglalt. A zsúfolásig telt teremben mindez már önmagában is a feszültség érzetét keltette.

Az ülésről készített hivatalos jegyzőkönyvet olvasva olybá tűnhet, minden a szokásos mederben, az előzetes forgatókönyvnek megfelelően, zökkenők nélkül zajlott. Az üdvözlőbeszédeket követően Haraszti Sándor újságíró, az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője a részletekbe menően felsorolta a társaság eddig elért eredményeit. Jelentését a jelenlevők „nagy lelkesedéssel” jóváhagyták, majd megválasztották a társaság új tisztikarát. Díszelnökké Tildy Zoltánnét, Károlyi Mihályt és Karlo Mrazovićet, elnökké Rajk Lászlót választották. A rendezvény hivatalos része Rajk László elnöki beszédével véget is ért.[44]

A valóságban azonban Rajk záróbeszédét előbb zúgolódások, majd erős bekiabálások szakították félbe, hiszen a társaság szabályzatának ellentmondóan elmaradt a főtitkár megválasztása. Miután „megfontoltnak tűnő, higgadt hangján” a még mindig a színpadon álló Rajk közölte, hogy a választásra az intézőbizottság első ülésén fog sor kerülni, és az arra alkalmas személyt a bizottság saját tagjai sorából fogja kiválasztani, újabb hangzavar tört ki. A jelenlévők ekkor Rob Antun azonnali megválasztását kezdték követelni, Rajk azonban a kérdést lezártnak tekintette, és az elnökség elvonult a színpadról. Az igazi perpatvar még csak most kezdődött, a kommunista párt képviselője és a jugoszláv diplomaták között veszekedéssel meg-megszakított eredménytelen alkudozás vette kezdetét, de Brankovék sikertelenül próbálták meg keresztülvinni Rob megválasztását.[45]

Habár az intézőbizottság beígért ülésére egy hét múlva valóban sor került, főtitkárt a kéthetente ülésező testületnek csak augusztusban sikerült „választania”, az MDP KB delegálta

41 PIL 274-10/16. 22-23. és PIL 274/3. 138. ő. e. 3.

42 Ripp Zoltán: Példaképből ellenség… 54–57. A szovjetek az MKP határozatát annyira mintaszerűnek tekintették, hogy azon nyomban el is küldték a többi kommunista párthoz, így természetesen a jugoszlávokhoz is, akik válaszukban vitatták a magyar párt erkölcsi és politikai jogát ahhoz, hogy bírálatot fogalmazzon meg ellenük. Rákosi a KB nevében április 19-én visszautasította a vádakat, és önkritikára szólította fel a jugoszláv pártot. Uo.

43 A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október – 1949 vége). Sajtó alá rendezte: A. Sajti Enikő. *Forrás,* 2011/2. 29–56. Az idézet helye: 49.

44 MNL OL XI-B-1-j 37. d. 8. ő. e. 559778/48. csomag.

45 A Magyar–Jugoszláv Társaság története… 49–51.

Losonczy Géza személyében.[46] A Magyar–Jugoszláv Társaság ekkorra azonban már egyre inkább a jugoszlávellenes propaganda egyik szócsövévé degradálódott, miközben a szovjet–jugoszláv konfliktus a széles nyilvánosság számára is a maga valójában láthatóvá vált.
A magyar történelemből jól ismert, hogy a Magyar Kommunista Párt IV. és a Szociáldemokrata Párt XXXVII. kongresszusa június 12-én kimondta a két párt egyesülését Magyar Dolgozók Pártja néven. Talán kevesebben tudják, hogy a szovjet–jugoszláv konfliktus mintadiákjaként Rákosi az SZKP május 18-án kelt újabb levelére válaszul három nappal később felvetette, a konfliktus fontosságára való tekintettel hajlandó az egyesülési kongresszust elhalasztani, mintegy beáldozni a Tájékoztató Iroda ülésének oltárán.[47] Erre végül nem került sor, mind az MDP alakuló kongresszusára, mind a Tájékoztató Iroda ülésére az eredeti ütemezésnek megfelelően került sor.[48]
A bukaresti határozatot követően teljes fordulatszámra kapcsoló jugoszlávellenes propaganda és nyomásgyakorlás részeként a délszláv kisebbségi vezetők körül tovább fogyott a levegő. A határozatot követően Farkas Mihály azonnal magához kérette Rob Antont, és felszólította, nyíltan foglaljon állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett, a JKP politikáját pedig a *Szabad Nép,* a Magyar–Jugoszláv Társaság periodikájának *(Déli Csillag)* és a MDDSZ lapjának *(Naše Novine)* hasábjain egyaránt ítélje el. Miután erre nem volt hajlandó, egy óra haladékot kapott. Rob azonnal a jugoszláv nagykövetségre sietett, a jugoszláv diplomatáktól tudakolva, mitévő is legyen. A diplomaták tanácsára a nyilatkozat megtételét visszautasította, és ezt közölte is Farkassal, aki azonnal elvette tőle képviselői könyvét. A párttagsági könyv elvételére azonban nem kerülhetett sor, azon hétköznapi oknál fogva, hogy az adott pillanatban az nem volt Robnál, csak másnap küldte el az MDP „terrorisztikus és antidemokratikus fellépése" miatt tiltakozó levél kíséretében. Rob minden mozgását egyébként szinte azonnal egyenruhás rendőrök kezdték követni, a nagykövetség így már aznap (június 30-án) azt tudakolta Belgrádtól, mi lenne a kedvezőbb lépés: letartóztatását elkerülendő, átdobni a határon, vagy politikai szempontból (feltehetően az azt követő diplomáciai adok-kapok miatt) inkább letartóztatása lenne célravezetőbb.[49] A jugoszláv fővárosban a két opció közül az előbbi mellett tették le a garast, Rob minden valószínűség szerint Brankov segítségével július 2. éjjelén Jugoszláviába szökött.[50]

---

46 Uo. 51–53.

47 PIL 274-10/17. 4–5. Szándékáról Rákosi az MKP PB előző napi (1948. május 20.) ülésén pro forma kikérte a testület hozzájárulását a levél elküldéséhez. PIL 274/3. 147. ő. e. 1. Napra pontosan ugyanekkor a Svédországból Moszkvába érkező Révai Szuszlovnak arról értekezett, hogy az MKP KV-t „nyugtalanítja" a JKP-ban kialakult helyzet, és a pártvezetőség kész kezdeményező szerepet vállalni a Tájékoztató Iroda ülésének összehívásában. Arról azonban, hogy Rákosi kész az MDP alapító kongresszusának elhalasztására, előzetes tájékoztatást bizonyosan nem kapott, hiszen Szuszlovnak éppen a kongresszus június 12–14. között tervezett időpontjára hivatkozva a Tájékoztató Iroda ülésére a hónap második felét javasolta. Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet…* 133. dok. 324.

48 A kongresszuson egyébként a jugoszlávok is képviseltették magukat, az MKP főtitkárával Brankov június 4-én közölte, hogy a JKP delegációját Moša Pijade és Jakov Blazević fogja vezetni. A követségi tanácsos egyébként visszafogottan viselkedett, a belgrádi utasításnak megfelelően kerülte, hogy a kommunista pártok ekkor még a színfalak mögött zajló konfliktusára utaló kérdésekre, megjegyzésekre reflektáljon. A találkozó így elég egyoldalasra sikeredett, azon szinte kizárólag csak Rákosi beszélt. A főtitkár azonban nem fogta vissza magát. Miközben először még látott „reménysugarat" az ellentétek békés rendezésére, a találkozó második felében már egyre kritikusabb hangra váltott, és nem fukarkodott a JKP-t bíráló megjegyzésekkel sem. Minderre Brankov, mintegy esszenciáját is adva a fejleményeknek, röviden csak annyit válaszolt: „A mi népünk büszke, és tudja, hogy az igazáért harcol." AJ F. 507. CK SKJ IX-75/I-20. 14–15.

49 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ő. e. 1. és 37., AJ F. 507. CK SKJ IX-75/II-44. br. 240.

50 A. Sajti: Egy jugoszláv kommunista karrierje… 287. Rob jugoszláviai életéről keveset tudunk. 1953 novemberében részt vett a magyarországi politikai emigránsok egyesületének éves közgyűlésén, később munkafelügyelőként állt alkalmazásban. Utolsó ismert munkahelyeként a szövetségi parlamentben volt képviselő. Uo. 287–288. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Ellenőrző Bizottsága 1948. július 5–6-án

Rákosiék mindeközben a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét (MDDSZ) is nyomás alá vették. Július 1-jén Farkas és Szalai András tett látogatást a szervezetben, és Ognyenovics Milántól követelték, hívják össze a szövetség központi bizottságát, az ülésen pedig egyértelműen foglaljanak állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett. Miközben Farkasék Ognyenovicsot győzködték, a Végrehajtó Bizottság (VB) többi tagját Szőnyi György, Szalai András és Bíró Lívia, az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője hívta egyenkénti raportra. A megfélemlítés azonban nem ért azonnal célt, az MDDSZ VB határozatban ítélte el, hogy Robot megfosztották egyénileg elnyert mandátumától, és határozottan tiltakoztak a JKP politikájának elítélése ellen. Erélyes hangvételű tiltakozásukat július 3-án és július 5-én Dinnyés Lajos miniszterelnöknek is eljuttatták.[51]
Az MDDSZ országos vezetőségén túl több helyi kisebbségi szervezet sem tudott azonosulni a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát megbélyegző határozatával. A Tito melletti vidéki kiállások (Gara, Bácsalmás) ellenére a realitások mégis hamar érvényre jutottak. Július közepén Rajk László belügyminiszterként ideiglenesen megfosztotta a szövetséget autonómiájától, központi vezetőségét feloszlatta, a vezetőségi tagokat (többek között Karagics Eduárdot, Ognyenovics Milánt, Lasztics Ljubomirt és Vidákovics Máriát) letartóztatták. Ideiglenesen a szövetség lapját, a *Naše Noviné*t is betiltották, helyette a Magyar–Jugoszláv Társaság lapjaként megjelentették a *Južna Zvezdá*t. Az összehívott kongresszus (1948. augusztus 10.) – bár azon 43 községből a 150 meghívott helyett csak 128-an vettek részt, a 17 garai küldött pedig Tito mellett kívánt javaslatot benyújtani – annak rendje és módja szerint végül állást foglalt a Tájékoztató Iroda határozata mellett, új vezetőséget és a szerbhorvátul vajmi kevéssé tudó Hován András személyében új főtitkárt választott.[52] Korábbi kitüntetett szerepét azonban a szervezet végleg elvesztette. Két évvel később a Titkárság már a teljes elsorvasztását fontolgatta (1950. május). Habár a szövetséget pro forma nem kívánták feloszlatni, tevékenységét kizárólag a jugoszlávellenes propaganda- és kultúranyagok kiadására és az ezzel kapcsolatos szerkesztői munkálatokra vélték célszerűnek korlátozni.[53]
Még alig csillapodott a bukaresti határozat keltette vihar, július közepén egy minden addiginál súlyosabb incidens terhelte meg a magyar–jugoszláv kapcsolatokat. Történt ugyanis, hogy Miloš Mojić, a *Naše Novine* munkatársa július 10-én a budapesti Rókus Kórházban belehalt lőfegyver okozta sérüléseibe. Habár az első hírek szerint Mojić öngyilkosságot követett el, a gyanú árnyéka órákon belül Živko Boarovra, a budapesti jugoszláv nagykövetség sajtóattaséjára vetült. Az eszkalálódó jugoszlávellenes propaganda-hadjárat részeként

---

megtartott rendkívüli ülésén kizárta a pártból. Tóth Ágnes: *Pártállam és nemzetiségek (1950–1973)*. Kecskemét, 2003, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 34. o. 1. lj.

51 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ő. e. 1–7. A tiltakozó határozatot egyébként szinte biztosan Brankov fogalmazta meg. Ognyenovics Milán ugyanis, miután berendelték az MDP-pártközpont épületébe, június 30-án felkereste a jugoszláv nagykövetséget. Habár már korábban is összefutottak, hivatalos formában ekkor találkoztak először. A hallottakat Brankov ingerülten fogadta, és mérgesen kikelt a „zágrábi sztrájktörő" Szalai ellen, majd részletesen kioktatta Ognyenovicsot, másnap mit mondjon Farkas Mihálynak. Az MDDSZ Végrehajtó Bizottsága július 3-i üléséről az éppen Brankovnak referáló Ognyenovicsra Mrazović nagykövet szabályosan rátámadt, kifogásolva, hogy az ülésen az MDP-ből Szalai András és Bíró Lívia is jelen volt, és saját négypontos határozatuk elfogadását sürgette. A délben megszakított ülés délután 3 órakor folytatódott (Ognyenovics a köztes időt töltötte a jugoszláv nagykövetségen), azon azonban Bíró Líviát már nem engedték részt venni, őt a Brankovtól kapott utasításnak megfelelően kidobták a szövetség épületéből, majd a jugoszláv követségi tanácsos fogalmazta határozati tervezet is elfogadásra került. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 2.1. I/109-a. 296–298. és MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ő. e. 37–38.

52 Szajcsán Éva: A magyar–jugoszláv viszony és a mohácsi sokacok helyzetének alakulása (1945–1950). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 46–47*. Pécs, 2003, 175. és MOL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ő. e. 32–34. és 37–38. Diplomatski arhiv Ministartsva spoljnih poslova (a továbbiakban: DAMSP) 1948. Mađarska F. 101. br. 234/48. A letartóztatások miatt 1948. július 16-án a jugoszláv külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott, azt másnap Brankov adta át a Bem rakparton. Uo.

53 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 99. ő. e. 2. és 13–14.

különösen nagy port felvert gyilkossági ügyet ma már szinte lehetetlen pontosan rekonstruálni, az események részletes bemutatása önmagában is kitenne egy hosszabb tanulmányt. A jugoszláv–magyar pszichológiai hadviselésben ugyanis a „Boarov-ügy" minden addiginál fontosabb szerepet játszott, a magyarországi jugoszlávellenes propaganda ezzel vett olyan fordulatot, amely aztán a következő évben a Rajk-perben kulminálódott. Végül azért, hogy a magyarok az ügyet ne tarthassák napirenden, a jugoszlávok jobbnak látták hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar nyomozó szervek Boarovot gyanúsítottként kihallgathassák. (Antun Robtól eltérően a követségi sajtóattasé személyét tehát beáldozható bábunak vélték a magyar–jugoszláv sakktáblán.) A diplomáciai mentesség és a magyar ígéretek ellenére Boarov már nem hagyhatta el az ÁVH épületét. A Mojić meggyilkolásában rejlő lehetőségeket a magyar hatóságok és személy szerint Rákosi Mátyás a legteljesebb mértékben ki kívánták aknázni, Boarov ügyéből szerettek volna egy monstre, jugoszlávellenes pert kreálni, de a zavaros ügy miatt (a gyilkosság lehetséges indítékai a szerelemféltéstől az UDB dekonspirálni szándékozó ügynökének jugoszláv szempontból szükségszerű likvidálásáig terjednek) ettől végül elálltak, „csak" propagandalehetőségként használták fel. Ekkor még talán Sztálin is bízott abban, hogy sikerül megreguláznia a jugoszláv vezetőséget, így korántsem biztos, hogy az ellentétek felesleges továbbélezése az érdekében állt volna. A jugoszlávellenes vádak azonban már készen álltak, azokat csak le kellett porolni. Titónak a vádlottak padjára ültetésére – ha csak metaforikus értelemben is – az idő végül másfél évvel később, Rajk László koncepciós perével jött el.[54]
Rákosi Mátyás az 1948 júniusa óta éleződő jugoszlávellenes rágalomhadjáratot a Rajk-per megrendezésével járatta csúcsra. A Vasas Szakszervezet Magdolna utcai székházának díszterméből átalakított tárgyalóteremben 1949. szeptember 16-án megkezdődött nyilvános pert a kelet-európai koncepciós és kirakatperek mintapéldányának is tekinthetjük, megrendezésére Rákosit több, egymással összefüggő tényező is motiválta.[55] Rajk felfelé buktatásával (az 1946-tól elfoglalt belügyminiszteri bársonyszéket 1948. augusztus 5-én az önálló külpolitikai mozgástér hiányában nem túl jelentős külügyminiszteri posztra volt kénytelen cserélni), letartóztatásával (1949. május 30.), elítélésével és kivégzésével az MDP első embere egy népszerű riválisát, potenciális belső ellenfelét iktatta ki végérvényesen. Munkásmozgalmi múltja, magas párt- és állami funkciója Rajkot arra is kiválóan alkalmassá tette, hogy személyével egy monstre per részeként „leplezzék le" Tito és a JKP vezetőségének állítólagos szovjetellenes összeesküvő és kémtevékenységét. Sőt, a pert követő „éberségi kampánnyal" a permanens készültséget, az egyéni és kollektív demokratikus és szabadságjogok korlátozását is legitimálni lehetett. A korabeli pereknek egyébként egy negyedik, funkcionális okuk is volt: a hatalom így próbálta meg kiengedni a felgyülemlett

---

54 A Boarov-ügyre vonatkozóan lásd: Ripp Zoltán: Példaképből ellenség… 54–57.; Gellért Kis Gábor: Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? *História,* 1987. 3. sz. 27–29. és Zinner Tibor: *„A nagy politikai" affér. A Rajk–Brankov-ügy*. I. köt. Budapest, 2013, Saxum, a 191–252. közti fejezet, különösen a 191–219. oldalak. Boarov ügyében ítélet azonban csak öt évvel később született. 1953. december 21-én jogerősen életfogytiglani börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték, a közügyektől tíz évre eltiltották. ÁBTL 2.1 V-54381-zárt I/110 10-12.

55 A perekre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom a teljesség igénye nélkül: Varga László: A Rajk-per hátterében. Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field. *Évkönyv,* 1956-os Intézet, 2000, 11–25.; A magyarországi perek történetébe ágyazva: Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapest, 2000, Korona, 151–214.; Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948–1954*. Budapest, 1990, ISIS Kisszövetkezet, 20–99.; és a később elérhetővé vált, zömmel magyarországi levéltári források tükrében kibővítve uő: *Tettesek és áldozatok. Koncepciós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest, 2005, Noran Kiadó, 21–161. A Rajk-per teljes vádirata, a tárgyalás és az ítélet olvasható: *Rajk László és társai a népbíróság előtt. 40 év távlatából […]*. Budapest, 1989, Magyar Eszperantó Szövetség. A per hátteréről további hasznos olvasatot nyújt: Hajdú Tibor: A Rajk-per háttere és frázisai. *Társadalmi Szemle,* 1992/11. 17–36. A frissebb szakirodalom közül: Ötvös István: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala*. Budapest, 2012, Attraktor; Zinner Tibor i. m.

feszültséget. A totaliter rendszerekben ugyanis a hatalom teljesen megszemélyesített, ezért az irányváltást minden esetben szükségszerűen per követi. Mindez a perek periodikus ismétlődéséhez vezet, ezáltal a sztálinista kommunista rendszer szükségszerű jellegzetességévé válik.[56] A Rajk-pert ebből a szempontból az 1930-as évek nagy szovjet perei kelet-európai exportjának is tekinthetjük.
Mint ismeretes, a történeti irodalom hagyományosan három pert sorol az úgynevezett titóista perek közé, bár a jugoszlávbarátság, a jugoszlávok (és rajtuk keresztül az amerikaiak) részére történő kémkedés vádja több más hazai és külföldi koncepciós perben is visszaköszönt a későbbiek során. Időben leghamarabb az albán Koxi Dzodzének a perére került sor, aki valóban az albán kommunista párton belüli jugoszlávbarát szárny vezetője volt. Mivel perét zárt ajtók mögött rendezték meg, propagandacélokra kevésbé lehetett felhasználni. Az előkészületek már a Rajk-pert megelőzően megkezdődtek Trajcso Kosztov, a bolgár minisztertanács elnökhelyettesének perében, igaz, az ítélet kihirdetésére már csak azt követően került sor. Bulgáriában ugyanis komoly dilemmát okozott a megfelelő személy kiválasztása. A kommunista mozgalomban betöltött múltja miatt Georgi Dimitrov, a „lipcsei per hőse” természetesen szóba sem jöhetett. Őt csendben a Szovjetunióba vitték gyógykezelésre, ahonnan már nem tért vissza élve. Kosztovot, a végső kiszemeltet, 1949 márciusában minden kormány- és párttisztségéről leváltották, és a nemzeti könyvtár igazgatójának nevezték ki. Hamarosan letartóztatták, majd koncepciós perben abszurd vádak alapján halálra ítélték, és decemberben kivégezték.[57]
Rákosi egyébként jó érzékkel igencsak korán felismerte, hogy Moszkva irányából meglehetősen fagyos szelek fújnak Belgrád felé, egy monstre Tito-ellenes per megrendezésével több cél lebegett szeme előtt: feledtetni kívánta korábbi Tito-barát nézeteit és az ezzel összefüggésben a személyével kapcsolatosan meglévő esetleges szovjet nehezteléseket, és most látta elérkezettnek az alkalmat arra, hogy a JKP első emberének megroggyant tekintélyét kiaknázva átvegye annak szerepét a nemzetközi munkásmozgalomban.[58] Mivel azonban Titót hús-vér valójában nem lehetett a vádlottak padjára ültetni, találni kellett egy olyan, Rajkhoz hasonló kaliberű, az országban viszonylag jól ismert jugoszlávot, akinek szerepeltetésével valósnak lehetett elhitetni a perben felhozott vádakat. A megfelelő személyt Rákosi Lazar Brankovban, a jugoszláv politikai emigránsok magyarországi vezetőjében találta meg, kiválasztásába minden bizonnyal a Brankov és Rajk közti személyes, de nem feltétlenül baráti ismeretség is szerepet játszott.[59] Kapcsolatuk és a jugoszláv szálnak a perben játszott fontossága a korabeli hazai és külföldi közvélemény számára egyébként a kezdetektől fogva közismert volt, arra a per vádirata, a sajtóban megjelent tudósítások, publicisztikák, vezető politikusok beszédei egyaránt utaltak. Habár napjainkra már elhomályosult, de valójában nem is Rajk László, hanem Rajk László és Lazar Brankov perének megrendezésére került sor (Rajk–Brankov-per).
Brankovot végül harmadrendű vádlottként ültették a vádlottak padjára, az 1949. szeptember 6-án megfogalmazott vádirat szerint a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntette, kémkedés bűntette, valamint felbujtói bűnrészességben

56 Ulam, Adam: *Titoism and the Cominform*. Westport, 1952, Greenwood Press, 145–146. Meglátása szerint a perek elsődlegesen propagandát és nevelési célokat szolgáltak, és nem rendelkeztek egyetlen általános formulával. Uo. 195. Valójában a Rajk-perben használt módszerek általánossá váltak, Trajcso Kosztov perében is a Magyarországon bevált sémákat használták fel.
57 Crampton, Richard J.: *The Balkans Since the Second World War*. London, 2002, Routledge, 169. Kosztov perének nyilvános tárgyalásán apró porszem került a különben olajozottan működő gépezetbe: az utolsó szó jogán minden korábban tett vallomását visszavonta.
58 Zinner Tibor i. m. 235.
59 Rajk és Brankov kapcsolatára vonatkozóan lásd: Vukman Péter: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov. In: A. Sajti Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században*. Szeged, 2011, JATEPress, 197–213.

elkövetett […] gyilkosság bűntette miatt.[60] Az első vádpont az indoklás szerint azt jelentette, hogy Brankov „éveken keresztül tartotta fenn az összeköttetést Rajkkal, Pálffyval és a magyar demokratikus állam ellen összeesküvő más elemekkel". Továbbá „irányította Rob Anton jugoszláv kém működését", és ő volt a tolmács „Rajk és Rankovics 1947 decemberében Kelebián folytatott tárgyalásán". Brankovra „mint Tito és Rankovics bizalmi emberére hárult az a feladat, hogy a Magyar Köztársaság megdöntésére irányuló tervek kivitelét szorgalmazza és ellenőrizze". Kémkedést követett el azzal is, hogy mint „Tito legszívósabb ügynöke" négy éven át „Rajk Lászlótól, Pálffytól és az ügynökeiként beszervezett egyéb magyar kémek egész sorától folyamatosan szerezze a titkos információkat". A gyilkosságra felbujtást pedig azzal követte el, hogy 1948 nyarán magához rendelte Zsivko Boarovot, és közölte vele, hogy „Moics Milos, a magyarországi jugoszlávok egyik vezetője, a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglal állást, és ezért félő, hogy leleplezi Titóék magyarországi működését". Ezért a vádirat szerint arra utasította Boarovot, hogy „bírja rá Moics Milost, hogy ettől a szándékától álljon el, és ha Moics Milos kitartana álláspontja mellett, akkor ölje meg".[61]
Tíz nappal a vádirat benyújtása után a Budapesti Népbíróság Különtanácsa megkezdte a per nyilvános tárgyalását. A tárgyalás során Brankov is részletes vallomást tett, és beismerte, hogy a jugoszláv „kémszolgálat 1945-ben kezdődött, amikor az első jugoszláv katonai misszió Magyarországra érkezett". Tito ugyanis elvárta a misszió tagjaitól, hogy „jó munkát végezzünk Magyarországon", és „jó hírszerző szolgálatot szervezzünk meg".[62] Valójában a „brit imperialisták" sugalmazta terv részeként a jugoszláv terv „abban állott, hogy Jugoszlávia egy központi, vezető állam legyen a Balkánon és Közép-Európában, és hogy Jugoszlávia szervezzen meg egy balkáni középeurópai blokkot", amely „olyan lesz, mint a burzsoá-demokratikus balkáni köztársaságok szervezete s amely inkább Nyugatra és nem a Szovjetunióra fog orientálódni".[63] Ennek keretében beszervezték Pálffy György altábornagyot, akitől „mindent, a legtitkosabb katonai anyagot" is megkapták, mint például a magyar hadsereg elosztásáról szóló térképet vagy adatokat a határőrség elhelyezkedéséről. A belügyminisztériumból Rajktól és Szebenyi Endrétől az „Államvédelmi Osztály munkájáról, módszereiről, az Államvédelmi Osztály harcáról az angol–amerikai kémszolgálatok ellen" szereztek információt, valamint a „Nagy Ferenc összeesküvésről is megkaptuk az anyagot".[64]
Természetesen Brankov vallomástételére a többi vádlottéhoz hasonlóan egy előre meghatározott koreográfia szerint került sor, abban a spontaneitásnak nem, vagy csak minimálisan volt szerepe. Hasonlóan a megkonstruált vádakhoz, a vallomások is megszerkesztettek és előre betanultak voltak. A magolás látszatát pedig közbevetésekkel próbálták eloszlatni. Egy esetben a tárgyalást vezető elnök, miután Brankov fejből sorolni kezdte a második világháború alatt Jugoszláviában tartózkodó amerikai és brit misszió tagjait, rákérdezett: „Erre olyan jól emlékszik? Mert látom, hogy mostanáig egyáltalán a jegyzeteit sem használta, ezt a sok nevet is teljesen emlékezetből mondotta." Brankov erre azzal felelt, hogy a nevekre azért emlékezett olyan jól, mert a „háború alatt kívülről kellett nekünk tudni, hogy kik ezek, hogyha találkozunk velük".[65]Az ellene felhozott vádpontokból Brankov egyedül azt nem ismerte be, hogy Boarov felbujtójaként részt vett volna Miloš Mojić meggyilkolásában. Mindössze annyit ismert el, hogy tudomása volt a gyilkosságról. Ehhez a tárgyalás során következetesen ragaszkodott.[66]

60 *Rajk László és társai…* 6.
61 Uo. 16–17.
62 Uo. 90.
63 Uo. 104.
64 Uo. 94–95.
65 Uo. 99.
66 Uo. 117.

A Rajk-per a nemzetközi kapcsolatokban is betöltötte a neki szánt szerepet, és valóban megfelelő ürügyet szolgáltatott a Jugoszlávia elleni nyomásgyakorlás fokozásához. Ennek újabb elemeként a Szovjetunió szeptember 28-án felmondta a Jugoszláviával 1945. április 11-én Moszkvában megkötött barátsági és együttműködési szerződést, majd október 25-én nemkívánatos személynek nyilvánították Karlo Mrazović moszkvai jugoszláv nagykövetet, és kiutasították az országból. A jugoszláv nagykövet valójában már áprilisban távozott a Szovjetunióból, azóta Laza Latinović látta el ügyvivőként a jugoszláv nagykövetség vezetését. De nem sokáig, mert november 16-án őt is kiutasították a Szovjetunióból.[67] A Szovjetuniót követve a többi kelet-európai ország sorra mondta fel a Jugoszláviával kötött barátsági szerződést. Legkorábban Magyarország és Lengyelország. Az 1949. szeptember 30-ai lépéssel Rákosi valószínűleg élére akart állni a Tito-ellenes kampánynak. A magyar és a lengyel lépést október 1-jén Románia és Bulgária, október 4-én Csehszlovákia követte.[68] Az albán–jugoszláv szerződést azonban nem Hodzsáék, hanem végül Jugoszlávia mondta fel november 12-én.[69]

1949 októberében ugyanakkor az Egyesült Államok aktív és Nagy-Britannia hallgatólagos támogatásával Jugoszláviát beválasztották az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjai közé. A lépést Andrej Visinszkij, a Szovjetunió egykori legfőbb ügyésze, 1949–1953 között külügyminisztere, éles hangvételű beszédben ítélte el a Közgyűlésben. A Szovjetunió ugyanis a hallgatólagosan Kelet-Európának fenntartott helyre a csehszlovák delegációt szánta volna. Nagy-Britannia egyébként éppen a hallgatólagos egyezség miatt az első körben nem is támogatta Jugoszlávia megválasztását. Attól tartottak ugyanis, hogy a brit domíniumokat illető helyre a Szovjetunió saját jelöltet fog állítani. A második körben végül tartózkodásukkal mégis elősegítették Tito megválasztását. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében történt lépések egyenes következményeként 1949. november 29-én, az első jugoszláv állam kikiáltásának napján, a Tájékoztató Iroda Galyatetőn megrendezett ülésén minden addiginál erősebb hangvételű határozatban ítélték el Jugoszláviát.[70]

A magyar–jugoszláv kapcsolatok mélypontján. Az MDP és a jugoszláv politikai emigránsok

Leszámítva a különböző súlyos vagy éppen mondvacsinált ügyek miatt már-már rituálészerűen ismétlődő tiltakozó külügyi jegyzékek átadását, a Tájékoztató Iroda 1949. novemberi, második jugoszlávellenes határozatát követően gyakorlatilag teljesen megszűntek Magyarország és Jugoszlávia között a kétoldalú párt- és államközi kapcsolatok. Mindezt az is jelzi, hogy az MDP a legmagasabb szinten 1949 novemberétől Sztálin 1953 márciusában bekövetkező haláláig mindössze tizenegy alkalommal tűzött valamilyen formában Jugoszláviához köthető kérdést a napirendjére. Egy kivétellel erre minden esetben a Titkárság ülésén került sor, a tízből hat alkalommal a Magyarországra érkező, Tito-ellenes politikai

67 A vonatkozó szovjet jegyzékek és az arra adott magyar reakciók olvashatók: Vukman Péter: *A szovjet–jugoszláv konfliktus története a források tükrében*. Szeged, 2005, 39–42.

68 *White Book,* a 448–452. o. táblázatai

69 Uo. 164–173.

70 Jugoszlávia megválasztásához lásd: Heuser, Beatrice: *Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–1953*. London–New York, 1989, Routledge, 110–112. Érdekes, hogy 1955-ben éppen fordított helyzet állt elő az amerikai–brit relációban. Ekkor Törökország megüresedett helyére Nagy-Britannia szorgalmazta Jugoszlávia megválasztását, míg az Egyesült Államok a Fülöp-szigeteket látta volna szívesen a Biztonsági Tanácsban. Harmincöt eredménytelen szavazás után José Maza chilei ENSZ-nagykövet salamoni döntése oldotta meg a kialakult patthelyzetet. Javaslatára megfelezték a kétéves ciklust, így az első évben Jugoszlávia, utána pedig a Fülöp-szigetek lett a tanács nem állandó tagja. Macmillan, Harold: *Tides of Fortune 1945–1955*. New York–Evanston, Harper & Row, 1969.

menekültekből szerveződő emigránsközösség megszervezésével, mindennapjaival és politikai tevékenységével összefüggésben.[71]

Mint ismeretes, a gyorsan és drámai módon eszkalálódó konfliktus következtében Jugoszlávia teljesen elszigetelődött. Tito azonban szembe mert szállni Sztálinnal és „legjobb tanítványaival". Habár népszerűsége és társadalmi támogatottsága mind a JKP tagsága, mind a jugoszláv állampolgárok körében fokozatosan tovább növekedett, mindez korántsem jelentette azt, hogy mindenki egyöntetűen felsorakozott volna Tito mögött. Többekben megfogalmazódott, nincs-e igaza Sztálinnak, nem helytállóak-e a JKP ellen megfogalmazott vádak. Különösen Szerbiában és Montenegróban, a párttagság, a hadsereg és a belgrádi egyetem hallgatói körében volt erős a Szovjetunió támogatottsága, de a jelenség szélesebb társadalmi rétegeket is érintett. A belső ellenállók mellett a Tájékoztató Iroda határozatát támogatókból politikaiemigráns-közösségek is alakultak a Szovjetunióban és a kelet-európai szovjet szatellitállamokban. Közösségük Magyarországon is megszerveződött, annak első vezetője Lazar Brankov volt.

Átállását követően (melyre egyébként részben Rákosi személyes győzködésére 1948. október 25-én került sor) Brankov azonnal hozzálátott az emigráció megszervezésével kapcsolatos feladatok végrehajtásához. November 12-én munkatervet készített, amelyben javasolta, hogy a *Nova Borba* címmel Prágában megjelenő emigránslap[72] szerkesztőségét helyezzék át Budapestre; megkönnyítendő a lap jugoszláviai terjesztését, Szegeden, Pécsett és Nagykanizsán létesítsenek egy-egy technikai bázist; a budapesti rádió szerb nyelvű adását emeljék fel napi egyszeri 8 perces adásról napi kétszeri 15 perces műsorra,[73] és javítsanak az adások színvonalán. Munkatervében Brankov fontosnak tartotta továbbá, hogy a különböző sajtóorgánumokon és rádióműsorokon keresztül a magyar közvéleménnyel való együttműködésük minél szélesebb legyen. Ezzel összefüggésben elengedhetetlennek vélte a Magyar–Jugoszláv Társaság „teljes mértékű" aktivizálását.[74] Javaslatait a Magyar Dolgozók Pártjának is elküldte, azt az MDP Titkársága november 24-i ülésén vitatta meg. Az ülés elé került beadványában Brankov már azt is javasolta, hogy a *Naše Noviné*t jobban használják fel a Tito-ellenes munka során. E cél érdekében szükségesnek vélték mind a lap szerkesztésének, mind a szervezet vezetésének megváltoztatását. Mivel a Magyar–Jugoszláv Társaság lapja, a *Déli Csillag* 1948 novemberében a II. évfolyam 11. számával megszűnt,[75] politikaiemigráns-lapot pedig csak az 1950-es évek elején jelentettek meg Magyarországon (szlovén nyelven *Za*

---

71 Három alkalommal a jugoszláv szakszervezet elítélése (Titkárság, 1950. február 22.), a déli határsávban kifejtett jugoszlávellenes propaganda kiértékelése (Titkárság, 1950. március 1. és május 10.) szerepelt napirendi pontként. Ezt követően 1952. május 14-én szerepelt jugoszláv vonatkozású, de nem a politikai emigránsokkal kapcsolatos téma a Titkárság ülésén. A Titkárság ekkor Nagy Imre javaslatára hozzájárult ahhoz, hogy a június 7–8-án Párizsban megrendezett úszó- és vízilabdatornán magyar megfigyelő vegyen részt a francia–jugoszláv vízipóló-mérkőzésen. (Ez utóbbira vonatkozóan lásd: MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 193. ő. e.) A Politikai Bizottság az egész időszakban mindössze egy alkalommal, 1952. április 19-én foglalkozott jugoszláv témával. A bizottság aznapi üléséről készült jegyzőkönyv tömören mindössze annyit közöl, hogy a PB „jóváhagyja a Titkárság eddig tett lépéseit Jugoszláviával kapcsolatban". MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 72. ő. e. 1.

72 *Nova Borba* címmel a politikai emigránsok első lapját Slobodan Lala Ivanović és Pero Dragila, a washingtoni jugoszláv követség két emigráns diplomatája alapította meg. A címválasztás korántsem volt véletlen: a *Borbá*ra, a Jugoszláv Kommunista Párt hivatalos napilapjára utalt. A lap, amely 1951 májusától havi három alkalommal jelent meg, mindvégig az emigránsok egyik legfontosabb sajtóorgánuma maradt, bár vezető szerepét hamarosan átvette a Moszkvában megjelenő *Za socijalitičku Jugoslaviju*. Banac: *With Stalin Against Tito…* 224.

73 Összehasonlításul: 1948–1949 telén Budapestről és Szófiából napi két műsort sugároztak, Prágából két-hármat, Moszkvából pedig hat-hetet. *White Book,* 476. 20. függelék.

74 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 16. ő. e. 54–57. Az emigránsokkal egyébként a PB 1948. szeptember 10-én foglalkozott először. Rákosi javaslatára a testület utasításba adta, hogy a Szabad Nép szeptember 15-i számában közölje az átmenekült jugoszlávok nyilatkozatát. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 9. ő. e. 1.

75 A Magyar–Jugoszláv Társaság története… 54. 115. lj.

ljudsko zmago címmel), az MDDSZ lapja különösen felértékelődött az emigránsok szemében.[76]
Brankov javaslatait Révai József terjesztette a Titkárság elé. Mind a négy esetben a kérések teljesítését javasolta, igaz, az első pont kapcsán, tekintettel annak elsőrendű politikai fontosságára, csak az *ideiglenes* szerkesztőbizottság létesítését támogatta. Az *állandó* szerkesztőség felállítása előtt javasolta, hogy kérjék ki a többi szocialista ország véleményét és hozzájárulását.[77] A Titkárság végül úgy foglalt állást, hogy végleges döntését csak a megfelelő információk beszerzését követően fogja meghozni.[78] Az utolsó két pontban, amely esetben további információra nem volt szükség, a Politikai Bizottság másnapi ülése hozta meg a végleges döntést: elfogadta a Brankov által javasoltakat.[79]
A kapcsolódó feladatok végrehajtásában Brankov kiemelten foglalkozott a délszláv nyelvű rádióadásokkal. A rádió vezetőivel azonban korántsem volt zökkenőmentes az együttműködés. 1949. január 12-én *A jugoszláv kommunisták magyarországi csoportjának helyzetéről és munkájáról* címmel az MDP Titkársága számára készített rövid tájékoztatásában Brankov nehezményezte, hogy az emigránsokat nem vonták be a szerbhorvát nyelvű adásokkal összefüggő háttérmunkálatokba, érdemben kimaradtak a műsorok összeállításából, gyakran előzetesen nem is értesítették őket arról, hogy mi fog adásba kerülni. A túl tarka és szórakoztató műsor helyett pedig javasolta, hogy a moszkvai rádió adásaihoz hasonlóan inkább az emigránssajtó cikkeit, elméleti írásait olvassák be. Javasolta azt is, hogy a második világháború alatt sugárzó Szabad Jugoszlávia Rádió adásaihoz hasonlóan a műsorok előtt rövid, lelkesítő szöveget olvassanak be, amelybe belefoglalnák „Tito árulásának alapvető megállapításait".[80]
Az emigránsok és a rádió vezetői között azonban a későbbiekben sem javult a kapcsolat. 1949. április 29-én Farkas Mihálynak írt levelében Brankov újfent sérelmezte, hogy a műsortervek összeállítása továbbra is nélküle zajlik, és nem a megbeszélt program kerül adásba. Brankov azt is szóvá tette, hogy a heti egyszeri munkamegbeszélések rövidek, a híreket rosszul fordítják le szerbre, a jugoszláv sajtót pedig még másolatban sem bocsátják az emigránsok rendelkezésére.[81] Jogosnak fogadva el Brankov kritikai észrevételeit, Rákosi Mátyás május 2-án utasításba is adta, hogy „megfelelő kontroll mellett maximális lehetőséget [kell] adni a jugó elvtársaknak", beleértve a megfelelő szerkesztőségi helyiségek biztosítását és a Jugoszláviára vonatkozó sajtó-, rádió- és egyéb anyagokat is.[82]
A rádióműsorok mellett a kominformista propaganda terjesztésének másik fontos eszközét a különböző röplapok, röpiratok és brosúrák jugoszláv területen, illegális módon történő terjesztése jelentette. A röplapok közé bekerült az emigránslapok egy-egy száma is. November 21-i indítványában Brankov szorgalmazta is, hogy a *Nova Borba* három számát 500-500 példányban ilyen formában terjesszék Jugoszláviában,[83] és indítványozta, hogy a Magyarországon élő délszlávok körében is több feladatot végezzenek el. Fontosnak tartotta, hogy összeköttetést létesítsenek a budapesti jugoszláv követség tagjaival, a fővárosban élő jugoszláv állampolgárokkal (Brankov számukat több mint 600 főre tette), valamint azt, hogy fejlesszék aktivitásukat a titóista propaganda bástyájának tartott délszláv kisebbség körében. Ebből a szempontból a kisebbségi tanítók szerepét vélte különösen fontosnak. Már az

76 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 18. ő. e. 1948. november 24. 19.
77 Uo.
78 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 18. ő. e. 1948. november 24. 3.
79 MNL OL M–KS 276. f. 53. cs. 15. ő. e. 1948. november 25. 3. és 18.
80 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 29–30.
81 MNL OL M–KS 276. f. 66. cs. 35. ő. e. 71–76.
82 MNL OL M–KS 276. f. 66. cs. 35. ő. e. 71.
83 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 31.

emigrációs lét kereteinek alaposabb elmélyítése felé mutatott Brankov azon többszöri kérése, hogy kapják meg a Magyarországra érkező jugoszláv állampolgárok nyilvántartását.[84]
Az emigrációszervező munka során nagy fontossággal bírtak azok a külföldi megbeszélések is, amelyeket Brankov a többi emigráns vezetővel a politikai emigránsok tevékenységének jobb összehangolása céljából folytatott. A Pero Popivodával, a jugoszláv légierő egykori főparancsnok-helyettesével, a kelet-európai jugoszláv politikai emigráció vezetőjével és Radonja Golubović volt bukaresti jugoszláv nagykövettel január 15. és február 7. között Bukarestben folytatott megbeszélésein mind a jugoszláviai helyzetet, mind az emigránsok helyzetét áttekintették, és határozatot hoztak a Szovjetunióban, valamint a szovjet tömb országaiban élő emigránsok szervezeti megerősítéséről. Ennek érdekében egy általános konferencia keretében akcióbizottság (vezető testület) felállításáról döntöttek. A bizottság feladatául elsősorban az agitációs és propagandatevékenység megszervezését, a *Nova Borba* színvonalának emelését és a rádióállomásokkal kapcsolatos problémák megoldását jelölték meg. A megbeszélésekről Brankov február 10-én levélben tájékoztatta Rákosit. Levelében ismételten sürgette, hogy bocsássák rendelkezésre az emigránsok névsorát, ami alapján 4-5 fős kollektívákat kívánt szervezni. A kollektívák feladata a kötelezően bevezetendő együtt töltött órák mellett az együtt tanulás lett volna (utóbbinál feltehetően a marxi–lenini–sztálini ideológia alapos elsajátításáról lehetett szó). Élükre egy-egy megbízható vezetőt állítottak volna, akik Brankovval és Dušan Vidovićtyal tartották volna a kapcsolatot. Brankov ezáltal vélte elkerülhetőnek azt is, hogy a jugoszláv kémek beépüljenek az emigránsok közé. Egy későbbi fázisban a közös emigránsklub létrehozását is elképzelhetőnek vélte. Egészen konkrétan az MJT Andrássy úton lévő helyiségére (ekkoriban Sztálin út 77.) gondolt. Ehhez azonban a szervezet irányítását is át kellett venniük, amit rendkívüli közgyűlésen, „parlamentáris” úton (idézőjelek az eredeti iratban is!) tartott elképzelhetőnek.[85]
Konkrét javaslatait a Titkárság a február 16-i ülésén vitatta meg, és úgy döntött, hogy Brankovot kinevezik a Magyar Rádió délszláv adásainak politikai tanácsadójává. Támogatták 3–5 tagból álló *kinevezett* vezetőség megalakítását, és hozzájárultak ahhoz, hogy Brankovék „alkotmányos úton” átvegyék az irányítást a Magyar–Jugoszláv Klubban.[86] Azt azonban kikötötték, hogy a rádióműsorokkal kapcsolatos elvi kérdéseket Brankovnak előzetesen meg kell tárgyalnia Farkas Mihállyal, a kollektívák javasolt vezetőinek névsorát pedig a megfelelő jellemzéssel együtt a Titkárság elé kellett terjeszteni.[87]
Habár a politikai emigránsok közösségével a Magyar Dolgozók Pártja a kezdetekben a legmagasabb szinten (Központi Vezetőség, Titkárság, Politikai Bizottság) foglalkozott, Brankov perbe fogását és elítélését követően mintha megcsappant volna az érdeklődés a

84 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 31–32.
85 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 25–27.
86 A Jugoszláv Klub 1945. december 2-án tartotta alakuló ülését. Elnökévé Branko Petrovićot választották. Az 1946. július 25-én elfogadott alapszabály szerint feladata, hogy összefogja és egyesületbe tömörítse a Magyarországon élő jugoszláv állampolgárokat, végezze a rászorulók erkölcsi és anyagi megsegítését, valamint tevékenységével emelje Jugoszlávia tekintélyét. A jugoszláv nagykövetség 1948. november 22-én kelt átiratában tudatta a magyar hatóságokkal, hogy az egyesület felszámolása folyamatban van, helyiségeit az alapszabály 28. paragrafusának értelmében a követség veszi át. Az egyesület a 10 380/1950 BM számú rendelet alatt önként feloszlott; az egyesületi nyilvántartásból történő törléséről a belügyminisztérium 1952. július 26-i levelében értesítette a jugoszláv követséget. MNL OL XIX–B–1-h. II. sorozat. Belügyminisztérium, Társadalmi Egyesületek. 47. doboz, 5632–445. Jugoszláv Klub és 351. doboz, 915. tétel. Magyar–Jugoszláv Társaság.
87 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 4. Az emigránsok magyarországi vezetőségének alakuló konferenciájára azonban csak négy hónappal később, június 8-án került sor teljes titoktartás mellett, 27 hazai emigráns és Milutin (Mića) Rajković, a *Nova Borba* szerkesztőjének részvételével. MNL OL M–KS 276. f. 65. cs. 104. ő. e. 15–17. A megbeszélésen Brankov már nem vett részt, ő május 19-e óta a szovjet fővárosban tartózkodott, hivatalosan a „Szovjetunióban élő jugoszláv emigránsok meghívására”. A szovjet fővárosba valójában úgy csalták ki, letartóztatására is itt került sor.

közösség sorsa és politikai felhasználhatósága iránt. 1949 novembere és 1953 márciusa között vezetői szinten mindössze hat alkalommal foglalkoztak velük, akkor is kizárólag a Titkárság ülésén, sokadik napirendi pontként kerültek a grémium elé. A mindennapi kapcsolattartással, a megoldásra váró feladatok napi szinten történő kezelésével az MDP Titkársága 1950. június 28-án (mintegy a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatának második évfordulójára időzítve és nem mellékesen két évvel az első emigránsok megérkezése után!) a párt Agitációs és Propaganda Osztályán belül ekkor felállított délszláv csoportot és személy szerint a csoportot május 16. óta politikai munkatársként vezető Szentivánszki Sándort bízta meg. Az 1945 óta párttag, az 1949-es választást követően parlamenti képviselő Szentivánszki az osztályra kerülése előtt a Pest megyei pártbizottság ipari termelési osztályán dolgozott, áthelyezésében horvát nyelvtudása is szerepet játszhatott. Az osztályon belül 1951 márciusától leváltásáig (ez utóbbiról az MDP Szervező Bizottsága 1952. január 7-én döntött, „egy kis üzem" élére nevezve ki) szinte kizárólagosan az emigránsok ügyeivel foglalkozott. Távozását követően az emigránsok ügye több hónapon át gyakorlatilag a levegőben lógott, a legsürgetőbb feladatokkal először átmeneti jelleggel az MDP KV Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya foglalkozott, majd 1952 májusában Kalmár Sándort, a Budapest VIII. kerületi pártbizottság káderosztályának vezetőjét bízták meg, hogy az osztály keretében felügyelje a napi kapcsolattartást. Tevékenységét az első időszakban mindenképp áldásosnak tekinthetjük, személyét az emigránsok is bizalommal fogadták. A későbbiekben azonban már problémákat okozott, hogy Kalmárt 1953-ban a görög és a spanyol emigrációs csoport vezetésével is megbízták, a jugoszláv ügyek figyelemmel kísérésére egyáltalán nem futotta idejéből.[88] Habár a rádióműsorok szerkesztése, saját emigráns-sajtótermékük (meglehetősen későn megkezdődő) kiadása, a külföldi jugoszláv emigránslapokba írt cikkek révén továbbra is kivették a részüket a „láncos kutya" elleni rágalomhadjáratból, valójában a fősodorban csak rövid ideig, a Brankov vezetése alatti fél év során voltak. Visszaszorulásuk bizonyos értelemben már ekkor megkezdődött, személyes sorsuk és politikai célokra történő felhasználhatóságuk 1949 végétől másod- vagy harmadrangú kérdéssé vált, a Titkárság napirendjére is legtöbb esetben a magyar–jugoszláv kapcsolatokra nézve marginális ügyek kapcsán kerültek.

A párt- és államközi kapcsolatok újbóli felvétele

Sztálin halálát (1953. március 5.) követően a szovjet–jugoszláv kapcsolatok újabb fordulatot vettek, és lassú, fokozatos és hosszan elhúzódó normalizálódás vette kezdetét. A közeledés az államközi kapcsolatok terén indult meg, azt azonban az SZKP új kollektív vezetőségén belüli hatalmi harc és a jugoszlávok óvatossága, bizalmatlansága egyaránt fékezte. Még akkor is, ha Tito hosszú távú érdekei a normalizálódás felé hatottak. Azt ugyanis sem ő, sem a jugoszláv vezetőség többi tagja nem szerette volna, ha a Nyugathoz fűződő egyre szorosabb gazdasági és katonai kötelékek a belpolitikai és társadalmi berendezkedés átalakulásával és az egypárti diktatúra „fellazulásával" jártak volna együtt.[89] A jugoszláv vezetőség egyébként egészen 1953 novemberéig, a trieszti kérdés számára meglehetősen kedvezőtlen alakulásáig kettős

88 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 307. ő. e. 27–28.

89 A jugoszláv vezetőség Sztálin halálának bejelentésekor is a tüntető közönyösség álarcát erőltette magára. A Szovjetunió első emberének halálhírére hivatalos formában nem reagáltak, Tito a moszkvai rádió első hivatalos bejelentésekor éppen a szarajevói operában tett látogatást, a temetés napján pedig *Galeb* jachtján a nyílt tengeren hajózott. Moszkvába mindössze egy rövid részvéttáviratot küldtek, az ilyenkor szokásos diplomáciai protokoll részeként pedig Veljko Mičunović fejezte ki kormánya részvétét a belgrádi szovjet ügyvivőnél. Mičunović személyét körültekintően választották ki, a pártelitbe nem tartozott, ahhoz azonban eléggé magas rangot töltött be, hogy a moszkvai vezetőség észrevegye a jugoszláv lépést. Rajak, Svetozar: *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War. Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953–1957*. London, 2011, Routledge, 41–42.

külpolitikai stratégiát követett: a Nyugat felé a katonai integráció felgyorsításában, a Sztálint követő trojkával az óvatos kivárás politikájában voltak érdekeltek. A szovjet–jugoszláv államközi kapcsolatok terén az érdemi előrelépésre így egészen 1954 nyaráig várni kellett, látványos javulásra pedig Hruscsov belgrádi Canossáját (1955. május 27. és június 2. között) követően került csak sor.
Hasonlóan 1948-hoz, a szovjet–jugoszláv normalizálódás következtében a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-európai országok párt- és állami vezetőségének is át kellett értékelnie az „eretnek" Titóhoz fűződő viszonyát, revideálni volt kénytelen az addig folytatott jugoszlávellenes politikát. Mindez korántsem ment könnyen, sem egyik napról a másikra. A közeledés többször megtorpant, részben, mert Sztálin korábbi helyi legjobb tanítványainak nehezükre esett szembenézni addigi hibás politikájukkal; a hibák beismerésével ugyanis saját hatalmi pozíciójukat is gyengítették a párton belüli reformerekkel szemben. Részben pedig azért is, mert a kelet-európai államok, csakúgy mint öt évvel korábban, most is hűen követni próbálták a Szovjetuniót, az ottani hatalmi harc minden csatlósállamban éreztette hatását.
Nem egykönnyen tértek vissza a rendes kerékvágásba a magyar–jugoszláv kapcsolatok sem, főleg azért, mert Tito különösen neheztelt Rákosira, amiért az utóbbi élen járt a Jugoszlávia elleni kampányban. A közeledés itt is az államközi kapcsolatok terén, a kölcsönös követcserével indult meg, és összefüggést mutatott Nagy Imre miniszterelnökké történő kinevezésével (1953. július 4.). Magyarország augusztus 10-én kért *agrément*-t Kurimszky Sándor számára új belgrádi nagykövetként. A belügyi háttérrel rendelkező (korábban Rákospalotán rendőrfőnök) Kurimszky személye nem igazán tetszett a jugoszláv vezetőségnek. Mivel azonban tiranai nagykövetként 1952-től diplomáciai szolgálatban állt, maga Koča Popović úgy látta, csak nehézségek árán tudnák visszautasítani jelölését. Hasonlóan vélekedett Tito is, ugyanakkor az *agrément* megadásának késleltetésével jelezni kívánta rosszallását.[90] Beleegyezésüket csak augusztus 31-én közölték a magyar diplomatákkal, Kurimszkyt az Elnöki Tanács hivatalosan végül szeptember 9-én nevezte ki. Az új követ október végén érkezett Belgrádba, első, protokolláris jellegű megbeszélését Aleš Beblerrel folytatta október 29-én. Megbízólevelét november 4-én adta át Titónak, de rosszallását újfent kifejezve a jugoszláv államfő mindössze rövid (15 perces) és formális találkozón fogadta. A szovjet–jugoszláv relációhoz hasonlóan érezhetően gyorsabban zajlott az új jugoszláv követ kinevezése: Dalibor Soldatić kinevezéséhez a jugoszlávok szeptember 29-én kérték a magyarok hozzájárulását, amelyet október 10-én meg is kaptak. Megbízólevelét november 24-én adta át Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.[91]
A követcsere mellett a közeledés a határincidensek és a határral összefüggő egyéb kérdések terén érte el első látható eredményeit. A kérdéskör mihamarabbi rendezése egyébként inkább a jugoszlávok érdekében állt, amit az is jelez, hogy mind a határincidensek rendezése, mind a határjelek felújítása kapcsán a déli szomszéd lépett fel kezdeményezőként. Nagy Imréék mindkét esetben pozitívan reagáltak a felvetésre. Az 1953. augusztus 5-én Baján megkezdett tárgyalások eredményeként augusztus 28-án Zomborban egyezményt írtak alá a határincidensek rendezéséről,[92] és 1954. január 20-án Szabadkán írásbeli egyezséget kötöttek a határjelek felújításáról.[93] Habár Magyarország már a tárgyalások megkezdése előtt, 1953. július 13-án bejelentette az ellenségeskedés megszűnését a déli határon, ez korántsem jelentette, hogy a későbbiekben ne történtek volna újabb határincidensek. Jugoszláv kimutatás

90 Tito Kurimszky életrajzának tetejére azt írta: „Meglátjuk, megadjuk-e az agrément-t egy rendőrnek." AJ F. 837. KPR I-3-a/72-1. Madjarska. Dokumentacija o agremanu, 12. VIII-3. XI. 1953. 118.

91 Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István (szerk.): *Top Secret: Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956*. I. köt. Budapest, 1994, MTA Jelenkorkutató Bizottság, 12. és Cvetković, Vladimir Lj.: *Pogled iza gvozdene zavese*. Beograd, 2013, Institut za noviju istoriju Srbije, 38–41.

92 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-25/e-sz. n. (43. d.)

93 Kiss – Ripp – Vida (szerk.) i. m. 12.

szerint az augusztus 28-i megegyezéstől az év végéig 94 incidensre került sor, számuk csak 1954-től kezdve mutatott csökkenést.[94] Ekkor azonban már a magyar hatóságok is elismerték, hogy az incidensek miatt nem lehet minden esetben a jugoszlávokra hárítani a felelősséget.[95] A határjelek felújításával kapcsolatos munkálatok pedig elhúzódtak, csak 1955. december 22-én fejeződtek be; a déli határszakaszon a 15 km-es határsáv megszüntetését majd csak 1956. március 8-án rendelte el egy titkos minisztertanácsi határozat.
Közel egy évet kellett arra is várni, hogy állami vonalon újabb előrelépésre kerülhessen sor. Farkas Mihály 1954. október 18-án Szegeden elmondott beszédében a nyilvánosság előtt jelezte Titóék felé, hogy az MDP vezetősége kész a legmagasabb szinten is tárgyalásokat folytatni, november 29-én pedig – csakúgy mint Hruscsov és a szovjet vezetőség Moszkvában – Nagy Imrével az élen a teljes magyar felső vezetés megjelent a jugoszláv nagykövetség fogadásán.[96] Habár ezt követően is sor került némi diplomáciai lépésre és kulturális együttműködésre (például 1955. július 9-én javasolták a budapesti jugoszláv követnek a politikai foglyok kölcsönös kiengedését, augusztus 6-án pedig a kulturális kapcsolatok élénkítésére hoztak intézkedéseket), az érdemi közeledést három tényező – a magyarországi délszláv kisebbség helyzete, a rendezetlen kölcsönös pénzügyi igények és leginkább a Rajk-per felülvizsgálatának elhúzódása, illetve Rákosi szerepe a szovjet–jugoszláv „hidegháborúban" – is hátráltatta. A szomszédos országokban élő délszláv kisebbségek helyzete most is érzékenyen érintette a jugoszláv vezetőséget. A kérdést az MKP gesztusértékű lépésekkel (nemzetiségi hetek tartása, a nemzeti kisebbségek kulturális estje 1955. december 19-én)[97] kívánta rendezni. Habár a gazdasági kapcsolatok újrafelvétele a szocialista tábor többi országával nagyjából egy időben, 1954 késő tavaszán megtörtént, 1955. január 14-én a két ország kormányának megbízottai egy évre szóló árucsere- és fizetési megállapodást is aláírtak, ezt követően pedig megállapodtak a rijekai kikötő használatáról és a Jugoszlávián keresztül történő magyar áruszállításokról, a déli szomszéddal fennálló államadósság és háborús jóvátétel fizetéséről csak nagy nehézségek árán született megállapodás.
A jugoszláv kormány 1955 nyarán javaslatot tett a függőben maradt pénzügyi kérdések tárgyalására, és jelezte, hogy az államosított magyar vagyonok kérdésének és több más vitás gazdasági ügynek a rendezésére csak ezt követően lát lehetőséget. Habár a tárgyalások 1955. szeptember 5-én Belgrádban meg is kezdődtek, a jugoszlávok kemény tárgyaló félnek bizonyultak, és irreálisan magas összegben, 523 millió dollárban jelölték meg maximális követeléseiket a magyarok 300 millió dolláros kiindulási alapjával szemben. A tárgyalások szeptember 23-án meg is szakadtak, és bár a továbbiakban közeledett a két fél álláspontja, a december 15-én Budapesten megkezdődött és 1956 januárjában folytatódott tárgyalásokon sem sikerült megállapodást elérni. Szovjet diplomáciai közvetítés hatására a tárgyalások 1956. április 19-én újraindultak, és kölcsönös engedmények árán sikerült mindkét fél számára kielégítő megegyezést elérni. A május 29-én a függőben lévő pénzügyi és gazdasági kérdések rendezéséről aláírt egyezmény értelmében a felek kiegyenlítettnek tekintették az 1955. január 1. előtt keletkezett jogaikat, követeléseiket és igényeiket. Mindehhez Magyarországnak

94 Cvetković, Vladimir Lj. i. m. 68. és Kovačević, Katarina: Incidenti na jugoslovensko-mađarskoj granici početkom pedesetih godina. *Pečuški horizont,* 2008/1. 69–74.
95 1953. június 9-én Piros László, az ÁVH helyettes vezetője a következőket írta Körösi György alezredesnek, miután a belgrádi rádió újabb határincidensről számolt be: „Fenti közleményt azzal küldöm meg, hogy alaposan meg kell vizsgálni, valóban történt-e átlövés a mi részünkről. A parancsnokok rendszerint azt szokták jelenteni, hogy ilyesmi nálunk nem fordul elő, ugyanakkor az utóbbi pártértekezleten néhány határőr elvtárs arról számolt be, hogy néha a mieink is átlőnek." ÁBTL I.4.4. doboz 43. dosszié.
96 Kiss – Ripp – Vida (szerk.) i. m. 13. és Marelyin Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István: A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a diplomáciai levelezés tükrében. *Múltunk,* 2001/1. 242.
97 Sztikalin, A. Sz.: A szovjet–jugoszláv közeledés és a magyar belpolitikai helyzet (1954 – 1956 nyara). *Múltunk,* 2003/1. 217.

85 millió dollár értékben 5 éven át kellett árut szállítania Jugoszláviába. Mérlegre téve a megegyezést, az inkább Magyarország számára volt kedvező, hiszen a jugoszláv fél lényegesen mérsékelte kezdeti követeléseit, sőt ahhoz is hozzájárult, hogy a számára kedvezőbb 1932-es átváltási árfolyam helyett a szállítandó áruk értékének kiszámítása az aktuális árfolyamon történjen.[98]

Miközben a hazai történetírás joggal hangsúlyozza a közeledés elhúzódását, és emeli ki a gyakori megtorpanásokat és Rákosi szerepét az érdemi előrelépések megtételében, 1953 és 1955 között – hasonlóan a konfliktus eszkalálódásának az idejéhez – Jugoszlávia többi szomszédjához képest Magyarország eminens diákként viselkedett, éltanulónak rajta kívül még a szovjet politika hullámzását mindig is szolgai alázattal követő Bulgáriát tekinthetjük.[99] A jugoszláv–román és a jugoszláv–csehszlovák közeledés ugyanakkor jócskán megkésve vette kezdetét, nem is beszélve a jugoszláv–albán kapcsolatok normalizálódásáról.[100] Meglehetősen vontatottan haladt a magyar–jugoszláv pártközi kapcsolatok újbóli felvétele is, a közeledési folyamatot a konfliktus eszkalálódásában játszott szerepe miatt Rákosi személye és a Rajk-per elhúzódó felülvizsgálata komolyan hátráltatta. A kétoldalú kapcsolatokban a szocialista tömb többi országához képest 1955 nyarára egyértelművé vált lemaradást egyébként Boldoczki János külügyminiszter is érzékelte, a PB többsége azonban ezt ekkor még nem volt hajlandó beismerni.[101]

A Politikai Bizottság csak az elhúzódó gazdasági és pénzügyi tárgyalások befejezését követően, 1956 nyarától kezdett érdemben foglalkozni a pártkapcsolatok normalizálásával. Az első lépést, érthetően, a magyar félnek kellett megtennie. Az MKP KV 1956. július 10-én a JKSZ KB részére küldött levelében vetette fel először a pártközi kapcsolatok helyreállítását és a két párt vezetőinek személyes találkozóját.[102] Titóék azonban továbbra is tüntető tartózkodást mutattak, konkrét válaszukat csak kerek két hónappal később (szeptember 11-én) küldték el Budapestre.[103] A köztes időt kihasználva az MDP PB augusztus 9-i ülésén határozatot fogadott el a JKSZ-szel folytatandó tárgyalások előkészítésére. Az ekkor már első titkárként Gerő Ernő vezetése alatt álló párt azonban továbbra is tartózkodott az 1948–1953 közti időszak érdemi revideálásától. Gerőék egyébként számítottak arra, hogy a tárgyalások során a jugoszlávok nem fogják szó nélkül hagyni Rákosi szerepét, de a kérdésben a Központi Vezetőség 1956. július 18–21. között megtartott ülésén elfogadottak alapján „határozott és

---

98 A. Sajti Enikő: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Zenta – Szeged, 2013, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár, 133–159. és Baráth Magdolna: A „történelmi kibékülés" Jugoszláviával. In: J. Nagy László – Varga Beáta – Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára*. Szeged, 2009, Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 88–91.

99 Bolgár részről augusztus 24-én vetették fel hivatalos formában is a nagykövetek újbóli kinevezését, a jugoszláv fél azonban ezúttal is tartózkodóbbnak bizonyult. Ezt az is jelzi, hogy csak 1953. október 26-án fordultak *agrément*-kéréssel a bolgár vezetőséghez, azt azonban rekordidő alatt, mindössze 4 nap elteltével meg is adták Mita Miljković számára. Ljubomir Angelov új belgrádi bolgár nagykövetet első alkalommal, protokolláris megbeszélésen 1953 novemberében fogadták a külügyminisztérium Milos fejedelem úti épületében. Bato Karafili albán követ viszont csak 1954. június 29-én, Nicolae Guina román követ pedig csak 1954. szeptember 2-án érkezett meg a jugoszláv fővárosba. Hasonlót tapasztalhatunk a határincidensek kivizsgálásáról szóló egyezmények aláírásával kapcsolatban és a kétoldalú együttműködések egyéb területein is. A szóban forgó megegyezés aláírására jugoszláv–bolgár vonatkozásban 1954. április 22-én került sor. A kétoldalú diplomáciai kapcsolatok normalizálódását jugoszláv levéltári források alapján részletesen megvizsgálja: Cvetković, Vladimir Lj. i. m. 44–63.

100 Erre vonatkozóan lásd: uo. 65–79.; Selinić, Slobodan: *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*. Beograd, 2010, Institut za noviju istoriju Srbije, 636–654.; és Животић, Александар: *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)*. Београд, 2011, Архипелаг, Институт за новију историју Србије, 451–550.

101 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 239. ő. e. 2. Boldoczki vonatkozó előterjesztése: uo. 17–27.

102 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 295. ő. e. 312.

103 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 303. ö. e. 17.

világos álláspontot" kívántak kialakítani. A magyar belügyi szerveket illetően az utóbbi időben újból felvetődő jugoszláv panaszokra érdemben nem kívántak reagálni, és elzárkóztak a Magyar–Jugoszláv Társaság újbóli felállítása elől is. Ez utóbbi kérdésben kiváló kibúvót jelentett, hogy a Magyar–Szovjet Társaságon kívül más kétoldalú társaság nem működött az országban. Egy magyar–jugoszláv szervezet létrehozása tehát „csak félreértésekre adna okok baráti országok részéről". Azt azonban Gerőék is tudták, nem kerülhetik meg a személyes találkozót záró közös nyilatkozat kiadását. Ezt elvben a moszkvai szovjet–jugoszláv tárgyalásokat záró nyilatkozatot alapul véve és annak szellemében kívánták megfogalmazni, de tartalmát tekintve lényegesen szűkítettek volna az érintett kérdések körén. A hangsúlyt az „elvi-politikai és gyakorlati" kérdésekre kívánták helyezni, bármit is értettek alatta. A táboron belüli vetélkedés részeként arra azért figyelni kívántak, hogy a magyar nyilatkozattervezet „valamivel bővebb legyen" a Román Munkáspárt és a JKSZ tárgyalásáról kiadott kommünikénél.[104]

A jugoszlávok fent említett szeptember 10-i levelére Gerőék már szeptember 20-án reagáltak, a megbeszélések lehetséges időpontjaként október második felét és novembert javasolták, bár magyar szempontból az október közepét vélték a legideálisabbnak.[105] A magyar és a jugoszláv párt első embere végül október 15-én Belgrádban találkoztak egymással. A megbeszélésen gyakorlatilag mindkét részt vevő félből hiányzott a másik elképzeléseivel kapcsolatos nyitottság. A magyar delegáció tagjai (Gerő Ernőt Apró Antal, Hegedüs András, Kovács István és Kádár János kísérte el a jugoszláv fővárosba) között továbbá belső ellentétek is meghúzódtak: Gerő a részletek iránt mutatott érdeklődést, míg Kádár az alapelveket szerette volna rögzíteni. A felek között meglévő ellentéteket október 22-én, a beljei zárótárgyaláson sikeresen leplezték. Annak ellenére, hogy a magyar delegáció az államközi problémákra, a jugoszláv fél pedig az egyenlőségre helyezte a hangsúlyt, barátsági és együttműködési szerződést írtak alá, Tito pedig elfogadta a magyarok meghívását, igaz, konkrét dátum említése nélkül.[106] Másnap a magyar küldöttség hazaindult, de Budapestre érkezésükkor már javában zajlott a forradalom, amely nemcsak a magyar–jugoszláv, hanem a szovjet–jugoszláv pártközi kapcsolatokban is újabb fordulatot eredményezett.

---

104 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 298. ő. e. 14–15.

105 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 303. ő. e. 17.

106 Katarina Kovačević: Yugoslav-Hungarian Relations 1953–1956. In: Ljubodrag Dimić (ed.): *Great Powers and Small Countries in Cold War 1945–1955 – issue of ex-Yugoslavia*. Beograd, 2005, Filozofski fakultet, 140–157.